

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 1, 2023, ss. 72-102/ Volume: 7, Issue: 1, 2023, pp. 72-102

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN EMTİA OPSİYON SÖZLEŞMELERİ*

İbrahim ÖZPOLAT

Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku, İstanbul
PhD., Istanbul University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Studies, Department of Islamic Law, Istanbul/Turkey.

ibrahimozpolat.io63@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6665-8970

ror.org/03a5qrr21

Öz

Bu çalışmada emtiaya dayalı opsiyon sözleşmelerinin İslam hukuku açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırmada öncelikle bu sözleşmelerin tanımı ve sınıflandırması hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Opsiyon sözleşmelerinin yeni ortaya çıkmış sözleşmeler olması sebebiyle klasik fıkıhta doğrudan karşılığı yoktur. Bu sebeple çağdaş İslam hukukçularının bu sözleşmelerle ilgili olumlu ve olumsuz yaklaşımları gerekçeleri ile birlikte özet olarak aktarılmıştır. İslam hukuku açısından yapılan değerlendirmede opsiyon sözleşmelerinin öncelikle hukuki mahiyeti üzerinde durulmuştur. Daha sonra hukuki mahiyetine bağlı olarak ortaya çıkan vaad (önakit), şart muhayerliği, ticari sigorta, kaparo, hakların satımı ile yükümlülüklerin (iltizâm) satımı ve sözleşmenin sonlandırılma şekli açısından değerlendirmeler yapılmıştır. Bu sözleşmelerin gerçekleştirilme amaçlarının başında spekülasyon gelmektedir. Bu sebeple spekülasyon ile ilgili değerlendirmeler bu sözleşmeler için önemlidir. Çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğu, opsiyon sözleşmelerinin spekülasyon amacıyla gerçekleştirilmesi durumuna bağlı olarak ya bizzat kumar olması veya en azından kumar manası taşınması sebebiyle caiz olmayacağı, buna karşılık çağdaş İslam hukukçularından bazıları ise spekülasyonun İslam hukuku açısından meşru olduğunu ve buna bağlı olarak opsiyon sözleşmelerinin de caiz olacağını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, opsiyon, emtia, hak, riskten korunma, spekülasyon, kumar.

THE COMMODITY OPTION CONTRACTS ACCORDING TO ISLAMIC LAW

Abstract

In this research, commodity-based option contracts are evaluated in terms of Islamic law. Firstly, brief information about the definition and classification of these contracts is given. Since option contracts are newly emerged contracts, they do not have a direct basis in classical fiqh. For this reason, the positive and negative approaches of contemporary Islamic jurists regarding these contracts are summarized together with their justifications. In the evaluation of these contracts in terms of Islamic law, primarily the legal nature of option contracts is emphasized.

* Bu çalışma, "İslam Hukuku Açısından Emtia Türev Sözleşmeleri" başlıklı doktora çalışmamızdan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Afterward, the option contracts are analyzed in terms of promise (preliminary), conditional option, commercial insurance, down payment, sale of rights, sale of obligations (iltizam), and termination of the contract, which emerged depending on its legal nature. Speculation is at the forefront of the realization of these contracts. For this reason, evaluations related to speculation are important for these contracts. The majority of contemporary Islamic jurists argue that depending on the situation where option contracts are made for speculation, it will not be permissible either because they are gambling or at least because they mean gambling, while some contemporary Islamic jurists argue that speculation is legitimate in terms of Islamic law and accordingly option contracts will be permissible.

Key Words: Islamic law, option, commodity, right, hedging, speculation, gambling.

Atıf / Cite as: Özpolat, İbrahim. "İslam Hukuku Açısından Emtia Opsiyon Sözleşmeleri". *Apjir* 7/1 (Nisan 2023), 72-102.

Giriş

Bu çalışmada emtiaya dayalı opsiyon sözleşmelerinin İslam hukukundaki yerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Döviz ve paraya dayalı opsiyon sözleşmeleri ile İslam hukukuna göre yaratılıştan para kabul edilen altın ve gümüşe dayalı opsiyon sözleşmeleri çalışmanın dışındadır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle opsiyon sözleşmelerinin kısaca tanımı ve sınıflandırması ile ilgili bilgi verilecektir. Daha sonra çağdaş İslam hukukçularının opsiyon sözleşmelerine yaklaşımlarının özet olarak sunulacaktır. Son olarak emtia opsiyon sözleşmeleri İslam hukuku açısından ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Opsiyon Sözleşmelerinin Tanımı ve Sınıflandırılması

Opsiyon sözleşmelerinin tanımı ve uygulaması önemlidir. Zira söz konusu tanım ve uygulama İslam hukuku açısından yapılacak değerlendirme için temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu başlıkta opsiyon sözleşmelerinin tanımı ve sınıflandırması üzerinde kısaca durulması hedeflenmektedir.

1.1. Opsiyon Sözleşmelerinin Tanımı

Fransızca ve İngilizce'de "option" şeklinde kullanımı bulunan opsiyon sözcüğünün asıl kökü Latince "optio" sözcüğünden alınmış olup tercih, seçim gibi anlamlara gelmektedir.¹ Opsiyon sözleşmeleri, belli bir pirim karşılığında, taraflardan birinin diğerine, belirli bir varlığı, belirli bir tarihte veya belirli bir tarihe kadar, sözleşme tarihinde sabitlenen belirli fiyat üzerinden satın alma veya satma konusunda seçme hakkı tanıdığı sözleşmelerdir.²

¹ Arthur L. Corbin, "Option Contracts", *Yale Law Journal* 23 (New Haven, y.y., 1913-1914), 641; Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri* (İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınevi, 2008), 30.

² James T. Colburn, *Trading in Options on Futures*, (New York, New York Institute of Finance, 1990), 5; Abdüsettar Ebû Gudde, "el-İhtiyârât fi'l-esvâki'l-mâliyye", *Mecelletu mecmail'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 1/331; İsmail Kırca, *Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri* (Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2000), 186; John C. Hull, *Options, Futures and Other Derivatives* (Prentice Hall, New Jersey, 2002), 151; Abdülaziz Halife el-Kassâr, "el-İhtiyârât fi esvâki'l-evrâki'l-mâliyye", *Mecelletü's-şer'îti ve'd-dirâsâti'l-islâmiyyeti* sayı: 53 (ts. y.y., 2003), 253; Ayben Koy, *Türev Piyasalar* (İstanbul, Seçkin Yayıncılık, 2018), 51.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere opsiyon sözleşmelerinde alıcı tarafın sözleşme anında ödediği opsiyon primi dışında hiçbir yükümlülüğü yoktur. Alıcı taraf bu sözleşmeyle bir hak satın alır ve dilerse bu hakkını kullanmayabilir. Buna karşılık opsiyon satıcısı olan taraf ise bu sözleşmeyle bir yükümlülük altına girer ve opsiyon alıcısının bu yükümlülüğü talep etmesi durumunda yükümlülüğü yerine getirmek zorunda kalır.³ Opsiyon sözleşmesi neticesi, opsiyon alıcısının opsiyonun dayanak varlığı ile ilgili elde ettiği satın alma veya satma hakkına “opsiyonu kullanma hakkı”, opsiyon satıcısının, eline geçen prim karşılığında opsiyon alıcısının talep etmesi durumunda opsiyonun dayanak varlığını satın alma veya satma yükümlülüğüne “opsiyonun gerekliliklerini yerine getirme yükümlülüğü” adı verilir.⁴

Bir opsiyon sözleşmesinin unsur olarak da ifade edilebilecek beş bileşeni vardır. Bunlar; opsiyon satıcısı, opsiyon alıcısı, opsiyon primi, opsiyon vadesi ve kullanım fiyatıdır. Sözleşmede opsiyon satıcısının karı, yalnızca eline geçen opsiyon priminin tutarı ile sınırlı olup zararının ise teorik olarak bir sınırı yoktur. Buna karşılık opsiyon alıcısının zararı yalnızca ödenen opsiyon primi ile sınırlıyken karının ise teorik olarak bir sınırı mevcut değildir. “Opsiyon fiyatı” olarak da ifade edilen opsiyon primi, opsiyon alıcısının satın alma veya satma hakkına karşılık opsiyon satıcısına ödediği bedeldir. Bu bedel ile opsiyon alıcısı hak elde etmiş, opsiyon satıcısı yükümlülük altına girmiş olur. Alıcı opsiyonu kullansa da kullanmasa da bu prim satıcıda kalır. Bu primin tutarı dayanak varlıktaki beklentiler ile arz-talep ve vade uzunluğu gibi durumlara bağlı olarak değişkenlik gösterir. Opsiyon vadesi, opsiyon alıcısı göz önünde bulundurulursa satın alma veya satma hakkının, opsiyon satıcısı göz önünde bulundurulursa satın alma veya satma yükümlülüğünün gerçekleştirilebileceği zaman aralığıdır. Vade bitimine kadar opsiyon hakkının kullanılmaması durumunda, opsiyon alıcısının herhangi bir hakkı kalmayacak, opsiyon satıcısının da yerine getirmesi gereken yükümlülükler kalkacaktır. Opsiyon alıcısının opsiyon hakkını kullanabileceği son tarih opsiyon vadesidir ve bu tarihin geçmesiyle opsiyon sözleşmesi sonlanmış olur. Literatürde “uygulama fiyatı” ve “işleme koyma fiyatı” olarak da ifade edilen kullanım fiyatı ise başlangıçta, sözleşme yapıldığı esnada, dayanak varlığın taraflarca belirlenen ve opsiyon alıcısının opsiyon hakkını kullanması durumunda uygulanacak satın alım veya satım fiyatıdır. Bu fiyat organize borsalarda sistemsel olarak tayin edilir.⁵

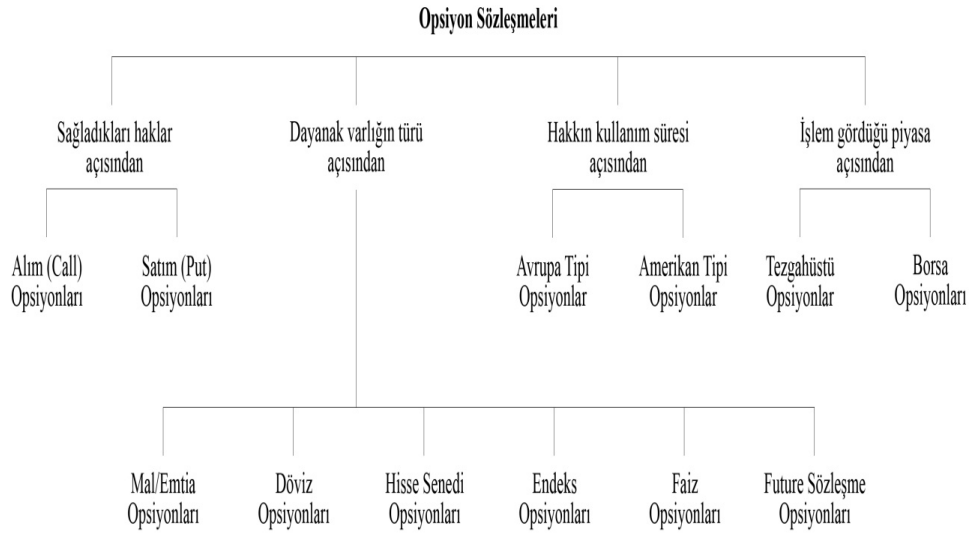
³ Hull, *Options, Futures and Other Derivatives*, 151; Nurgül Chambers, *Türev Piyasalar*, (İstanbul, Beta Yayınları, 2007), 59-60.

⁴ Koy, *Türev Piyasalar*, 51.

⁵ Niyazi Erdoğan, *Uluslararası İşletmelerde Mali Risk ve Yönetimi & Çağdaş Finansman Teknikleri* (Ankara, Mü-Ka Matbaacılık, Ankara, 1993), 78; Kırca, *Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri*, 40, 59-61; Muharrem Afşar, *Finansal Sistem ve İşleyişi* (Gülen Ofset, Eskişehir, 2006), 267; Ömer Faruk Şenol, *Hukuki Açısından Bankaların Tezgahüstü Piyasada Taraf Olduğu Türev İşlemler* (İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2017), 58.

1.2. Opsiyon Sözleşmelerinin Sınıflandırılması

Opsiyon sözleşmeleri, farklı açılardan değişik kısımlara ayrılmaktadır. Opsiyon sözleşmeleri, sağladıkları haklar açısından alım opsiyonu ve satım opsiyonu, sağladıkları hakkın kullanılma tarihi açısından Avrupa tipi opsiyonlar ve Amerikan tipi opsiyonlar, işlem gördükleri piyasa bakımından borsa opsiyonları ile tezgahüstü opsiyonlar, sözleşme konusu olan dayanak varlık bakımından emtia/mal opsiyonları, döviz opsiyonları, hisse senedi opsiyonları, endeks opsiyonları, faiz opsiyonları ve futures sözleşme opsiyonları olmak üzere kısımlandırılmaktadır. Her bir kısımlandırmanın özel olarak ele alınması araştırmanın sınırlarını aşmaktadır.⁶ İlgili sınıflandırmanın şeması şöyledir:⁷

2. Emtia Opsiyon Sözleşmelerine Çağdaş İslam Hukukçularının Yaklaşımları

Opsiyon sözleşmelerini İslam hukuku açısından değerlendiren çağdaş İslam hukukçuları ile fetva kurullarının iki görüşü üzerinde bir araya geldiği görülmektedir. Çoğunluk, opsiyon sözleşmelerinin geçersiz olduğu görüşünü paylaşırken; bazı çağdaş İslam hukukçuları ise, belirli şart ve sınırlamalar çerçevesinde opsiyon sözleşmelerine olumlu yaklaşmaktadır.

⁶ İlgili sınıflandırmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kırca, *Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri*, 37-41; Ali Ceylan - Turhan Korkmaz, *Sermaye Piyasası ve Menkur Değer Analizi* (Bursa, Ekin Yayınevi, 2. Baskı, 2004), 336-340, 345-350; Milli Eğitim Bakanlığı, *Türev Piyasa Araçları* (Ankara, 2011), 13-14; Kudbeddin Şeker vd., "Opsiyon Sözleşmeleri ve Opsiyon Sözleşmelerinden Doğan Kar/Zararın Hesaplanması", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 1/2 (Kasım, 2018), 127.

⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, *Türev Piyasa Araçları*, 13.

2.1. Olumlu Yaklaşımlar

Çağdaş İslam hukukçularından bazısının opsiyon sözleşmelerine olumlu yaklaştığı görülmektedir. Bu gruptaki hukukçulardan Sââtî gibi hukukçular riskten korunma amacı ile sınırlı olarak;⁸ Muhammed Alî el-Karî,⁹ Şehhât el-Cündî,¹⁰ Kemâl Hattâb,¹¹ Yûsuf Süleymân,¹² Ali Abdülkâdir,¹³ Kamalî¹⁴ ve Bashir¹⁵ gibi hukukçular ise genel olarak olumlu yaklaşmaktadır.¹⁶ Opsiyon sözleşmelerine cevaz veren bu hukukçular görüşlerini temellendirirken ağırlıklı olarak şart muhayyerliğini esas almaktadır. Bunun yanında konuyu kaparo işlemi ve mücerred hakların satımı çerçevesinde temellendiren hukukçular da vardır.

2.2. Olumsuz Yaklaşımlar

Çağdaş fetva kurulları ile çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğu, opsiyon sözleşmelerine olumsuz yaklaşmaktadır. Çağdaş fetva kurullarından AAOIFI Fıkıh Heyeti, İslam Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslam Fıkıh Akademisi (Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî), Albaraka Grubu Fetva Heyeti ve Kuveyt Finans Fetva Heyeti opsiyon sözleşmeleri ile ilgili olumsuz görüş bildirip bu konuda kararlar yayınlayan kurullar arasındadır.¹⁷ Çağdaş İslam hukukçularından Karadâğî, Muhammed el-Muhtâr es-Sellâmî, Zuhaylî, Darîr, Ebû Süleymân, Abdüssettâr Ebû Gudde, Âli Süleymân, Alî es-Sâlûs, Abdülaziz Halîfe el-Kassâr, Ahmed Muhyiddîn Hasan, Takî el-Osmânî, Şâfiye Ketâf, Abdullah Durmuş, Servet Bayındır, Akram Khan ve Aytaç Aydın opsiyon sözleşmelerine olumsuz yaklaşan

⁸ Abdürrahîm es-Sââtî, "Nahve müştekkât mâliyye islâmîyye", *Mecelletü Câmiati'l-Melik Abdülazîz: el-İktisâdî'l-İslâmî*, 11 (Cidde, 1999), 83.

⁹ Mahmûd Fehd Muheydât, *Ukûdu'l-hıyârât* (Amman, Emvâc li'n-neşri ve't-tevzî', 2012), 141-142. Muhammed Alî el-Karî, opsiyon sözleşmelerinin fikhî problemler bulundurduğunu ancak bu problemlerin giderilmesinin mümkün olduğunu ve böylece bu sözleşmelerin caiz hale getirilebileceği görüşündedir.

¹⁰ Şehhât el-Cündî, *Muâmelâtu'l-bûrsa* (Kahire, Dârü'n-nahdâti'l-arabiyye, 1988), 151.

¹¹ Kemâl Hattâb, "Nahve sûk mâliyye islâmîyye", *el-Mü'temeru'l-âlemiyyu es-sâlis li'l-İktisâdî'l-İslâmî, Câmiatu Ümmü'l-kur'a*, (Mekke, 2005), 13-18.

¹² Yûsuf Süleymân, "Re'yu't-teşri'l-islâmî fi mesâili'l-bûrsa", *el-Mevsûatü'l-İlmiyye ve'l-Ameliyye li'l-bünûk el-İslâmîyye*, *Matbûâtü'l-ittihâdi'l-devlî li'l-bünûki'l-İslâmîyye*, c. 5 (Kahire, 1982), 425.

¹³ Ali Abdülkâdir, "Ta'kîb alâ re'yi't-teşri'l-islâmî fi mesâili'l-bûrsa", *el-Mevsûatü'l-İlmiyye ve'l-Ameliyye li'l-bünûk el-İslâmîyye*, *Matbûâtü'l-ittihâdi'l-devlî li'l-bünûki'l-İslâmîyye*, c. 5, (Kahire, 1982), 441.

¹⁴ Mohammad Hashim Kamali, *İslam Ticaret Hukuku: Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi* çev. Nazan Lila (İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020), 266, 272-273.

¹⁵ Muhammad al-Bashir, *İslami Finansta Risk Yönetimi* çev. Ali Kürşat Sak ve Gencay Karakaya (İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020), 62, 255-256, 264-265, 341-342.

¹⁶ Opsiyon sözleşmeleriyle ilgili söz konusu olumlu yaklaşım ilgili araştırmacılar tarafından bu sözleşmelerin İslam hukuku açısından akitlerde gerekli olan diğer şartları kendilerinde bulundurması ve akit hukuku açısından bir mahzur taşımaması kaydına bağlanmaktadır.

¹⁷ İlgili kararlar için bkz. AAOIFI, *Faizsiz Finans Standartları* Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (İstanbul, TKBB Yayınları, 2018), 540; Mecmau'l-fikhi'l-İslâmî ed-Duelî, *Karârât ve tavsîyât* Karar no: 63 1/7 (y.y., ts.), 121; Hey'etü mecmûati delleti'l-berake, *Fetâvâ nedevâti'l-berake (1403-1422/1981-2001)* ed. Abdüssettâr Ebû Gudde ve İzzüddîn Hüce (Menşûrâtü mecmûati delleti'l-berake, 5. Baskı, ts.), 110; Hey'etü beyti't-temvîli'l-kuveytî, *el-Fetâva-ş-şer'iyye fi'l-mesâili'l-İktisâdiyye* (Kuveyt, y.y., 1985), 3/76-77.

hukukçulardandır.¹⁸ Opsiyon sözleşmelerine olumsuz yaklaşan mezkûr fetva kurulları ile İslam hukukçularının bu hükmü farklı gerekçelerle temellendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu gerekçeler genel olarak; (1) opsiyon hakkının akit konusu olmaya uygun olmaması sebebiyle akdin batıl olduğu,¹⁹ (2) opsiyon hakkı karşılığında alınan bedelin meşru olmaması sebebiyle haksız kazanç ve insanların mallarını batıl yolla yeme durumunun ortaya çıkması,²⁰ (3) opsiyon sözleşmesinin fahiş garar ve kumar gibi İslam hukukunda sakıncalı olan durumları içermesi,²¹ (4) muhayyerlik hakkına karşılık bedel

- ¹⁸ Muhyiddîn Alî el-Karadâğî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 1/157-158, 180; Muhammed el-Muhtâr es-Sellâmî, “el-İhtiyârât”, *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 1/239-240; Vehbe ez-Zuhaylî, “Ukûdu'l-ihitiyârât”, *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 1/258; Siddîk ed-Darîr, “el-İhtiyârât”, *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 1/263-267; Ebû Süleymân, “el-İhtiyârât”, *Mecelletü mecma'i'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 1/308, 319-320; Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 1/337-339; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül fi'l-esvâki'l-mâliyye* (Riyad, Dâru küñüzü İşbilyâ li'n-neşri ve't-tevzî, 2005), 2/1049-1052; Alî es-Sâlûs, *el-İktisâdu'l-islâmî* (Doha-Beyrut, Dâru's-sekâfe-Müessesetü'r-reyyân, 1998), 589, 599; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 254-255, 271-273; Ahmed Muhyiddîn Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye* (Mekke, Ümmü'l-kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1983-1984), 181; Takî el-Osmânî, “Münâkaşa”, *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 1/572-573; Şâfiye Ketâf, *Devru'l-edavâti'l-mâliyyeti'l-islâmiyye* (Cezayir, Setîf Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013-2014), 448; Abdullah Durmuş, *Fikhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri* (İstanbul, İsam Yayınları, 2014), 123-124, 139; Abdullah Durmuş, “Döviz Opsiyon İşlemi ve Fikhî Değerlendirmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* sayı: 13 (Konya, y.y., 2009), 334; Abdullah Durmuş, “İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri”, *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (İstanbul, y.y., 2011), 97; Abdullah Durmuş, “Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri”, *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi* ed. Mehmet Bayyığıt (Konya, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016), 980-981; Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 69; Akram Khan, “Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy”, *American Journal of Islamic Social Sciences* c. 5 no. 1 (y.y., 1988), 108-109; Aytaç Aydın, *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları* (Konya, Burç Yayınevi, 2015), 518. Zuhaylî'nin mezkûr kaynakta geçen görüşü opsiyon sözleşmelerinin caiz olmadığı olsa da Zuhaylî “el-Fikhu'l-islâmî” isimli çalışmasının 2008 tarihli genişletilmiş ve düzeltilmiş yeni altıncı baskısında bunun tam aksi şekilde opsiyon sözleşmelerini şart muhayyerliği çerçevesinde ele alıp caiz olduklarını bildirmektedir. Bkz. Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-islâmî* (Dimaşk, Dâru'l-fikr, Genişletilmiş ve Düzeltilmiş Altıncı Baskı, 2008), 4/82-83.
- ¹⁹ Karadâğî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/180; Sellâmî, “el-İhtiyârât”, 1/235; Zuhaylî, “Ukûdu'l-ihitiyârât”, 1/257; Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/265; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1049; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 271; Hilmi Tunahan Akkuş - Şakir Sakarya, “Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, (Ankara, y.y., 2018), 286.
- ²⁰ Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/264; Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 337; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1051; Karadâğî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/184-185; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 272-273.
- ²¹ Darîr, “el-İhtiyârât”, 270; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1055; Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 1/336; Sellâmî, “el-İhtiyârât”, 1/235; Karadâğî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/180; Kemâl Hattâb, “Nahve sük mâliyye islâmiyye”, 12; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 272; Ahmed Muhyiddîn Hasan, *Amelü şerikâti'l-istismâri'l-islâmiyye*, 186; Osmânî, “Münâkaşa”, 1/572. Kemâl Hattâb, opsiyon işlemine cevaz vermeyenlerin gerekçelerinden biri olarak gararı zikrettikten sonra bu işlemden garar ve kumar olduğuna karşı çıkmaktadır. Bkz. Kemâl Hattâb, “Nahve sük mâliyye islâmiyye”, 17-18. Opsiyon işleminin kumar olduğuna karşı çıkanlara verilen cevaplar için ayrıca bkz. Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1063-1066.

almanın caiz olmamasına bağlı olarak opsiyon hakkına karşılık bedel almanın da caiz olmaması²² şeklinde ifade edilebilir.

3. Emtia Opsiyon Sözleşmelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Bu başlıkta öncelikle opsiyon sözleşmelerinin hukuki mahiyetinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Daha sonra opsiyon sözleşmelerinin hukuki mahiyetine bağlı olarak ortaya çıkan vaad (önakit), şart muhayerliği, ticari sigorta, kaparo, hakların satımı ile yükümlülüklerin (iltizâm) satımı ve sözleşmenin sonlandırılma şekli açısından inceleme yapılması hedeflenmektedir.

3.1. Hukuki Mahiyet Açısından

Opsiyon sözleşmelerinin İslam hukukundaki yerinin tespit edilebilmesi için öncelikle hukuki mahiyetinin tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak konuyla ilgili literatür incelendiğinde birçok farklı yaklaşım ve değerlendirmenin söz konusu olduğu görülmekte ve buna bağlı olarak konu karmaşık bir yapıya bürünmektedir. İlgili yaklaşım ve değerlendirmelerden önce opsiyon sözleşmesinin yapısının ortaya konması gerekmektedir. Şöyle ki; opsiyon sözleşmesi, iki aşamalı bir yapıya sahip olup birinci aşamada opsiyon alıcısı opsiyon satıcısına opsiyon bedelini verip karşılığında satıcıdan belirli bir tarihte kullanacağı opsiyon hakkı (satma veya satın alma hakkı) elde ederken ikinci aşama ise opsiyon hakkının kullanılması durumunda devreye giren aşamadır ki bu aşamada ilk aşamada belirlenen şartlar çerçevesinde emtia, döviz veya bir başka akit konusunun alım satımı yapılmaktadır. Çağdaş İslam hukukçuları, söz konusu iki aşamanın tek bir işlem olarak mı yoksa birbirinden bağımsız iki ayrı işlem olarak mı değerlendirilmesi gerektiğiyle ilgili görüş ayrılığı içindedir. Bazı araştırmacılar bu iki aşamayı tek bir işlem olarak değerlendirirken diğer bazı araştırmacılar ise her iki aşamanın birbirinden bağımsız iki işlem olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatinde²³. Söz konusu iki aşamayı tek bir işlem olarak değerlendirenlere göre sonuç olarak hukuki niteliği tartışılrsa da ortada emtia, döviz veya bir başka varlığa dayalı bir akit mevcut olup yalnızca birinci aşamanın hukuki niteliği tartışmalıdır. Söz konusu iki aşamayı iki ayrı ve bağımsız işlem olarak değerlendirenlere göre hukuki niteliği bir kenara bırakılırsa ikinci aşamada bir akdin varlık göstermesi mümkün olmakla birlikte birinci aşamanın vaad (önakit) mi yoksa akit mi olduğu tartışmalıdır. Dolayısıyla çağdaş literatürde konunun hukuki olarak konumlandırılışının opsiyon işleminde zikri geçen iki aşamanın yorumuna bağlı olarak şekillendiği unutulmamalıdır. Kanaatimiz, her iki aşamanın birbirinden bağımsız iki ayrı işlem olduğu ve birinci aşamanın “akit” olarak

²² Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/263; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1044-1045; Karadâğî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/181.

²³ Durmuş, *Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 108-109; Durmuş, “Döviz Opsiyon İşlemi ve Fıkhî Değerlendirmesi”, 316-318.

değerlendirilmesi gerektiği yönündedir. Zira birinci aşamada taraflar arasında icap ve kabul gerçekleşmekte ve akit konusunu da opsiyon hakkı (satma veya satın alma hakkı) oluşturmaktadır. Opsiyon alıcısı opsiyon bedelini bu hakkı elde etmek için vermektedir. İkinci aşamanın ortaya çıkması ise opsiyon hakkının kullanımına bağlıdır. Zira birinci aşamada opsiyon satıcısı tarafından icap ortaya çıkmakta ve opsiyon alıcısından kabulün çıkması durumunda ikinci ve bağımsız bir sözleşme devreye girmektedir. Ancak opsiyon alıcısının bu hakkını kullanmaması durumunda icabın boşa gitmesi sebebiyle ikinci ve bağımsız bir sözleşme ortaya çıkmamaktadır.²⁴

Opsiyon sözleşmesinin İslam hukukunda “isimli sözleşme” mi yoksa “isimsiz sözleşme” mi olduğu konusunda iki görüş vardır. Bir grup çağdaş İslam hukukçusuna göre opsiyon işlemi isimli bir sözleşmedir. Bu grupta olan hukukçuların bir kısmı opsiyon işlemi “hibe şartı bulunan satım akdi”,²⁵ bir kısmı “şart muhayerliği bulunan satım akdi” diğer bir kısmı ise “kaparolu satım akdi” olarak ele almaktadır.²⁶ Çağdaş İslam hukukçularından diğer bir grup ise opsiyon işleminin klasik isimli sözleşmelere dahil olmayıp yeni ortaya çıkmış “isimsiz sözleşme” olduğu görüşündedir.²⁷ İslam Fıkıh Akademisi de (Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî) opsiyon işleminin klasik sözleşmelere dahil olmayıp yeni ortaya çıkmış “isimsiz sözleşme” olduğu yönünde görüş bildirmektedir.²⁸ Aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği üzere bu grupta olan çağdaş İslam hukukçularının bir kısmının opsiyon işlemi “vaad (önakit)”, bir kısmının “hakların satımı”, bir kısmının “yükümlülüklerin (iltizâm) satımı”, diğer bir kısmının ise “ticari sigorta” çerçevesinde ele aldıkları görülmektedir. Kanaatimizce opsiyon sözleşmesinin hibe şartı bulunan satım akdi, şart muhayerliği, kaparo, ticari sigorta ve vaad (önakit) çerçevesinde ele alınması işlemin mahiyeti ile çelişmektedir. Aşağıda kritik edileceği üzere bu sözleşmelerin akit konusunun “hak” veya “yükümlülük (iltizâm)” olduğu satım sözleşmesi olarak değerlendirilmesi işlemin mahiyeti ile uyumludur.

3.2. Vaad (önakit) Açısından

Zuhaylî ve Abdüssettâr Ebû Gudde gibi çağdaş İslam hukukçularından bazılarının opsiyon işleminin satım akdi gibi temliki gerektiren akitler kapsamında değerlendirilmesini reddedip bu işlemi gelecekte gerçekleşecek satım sözleşmesine dair bir “vaad (önakit)” olarak değerlendirdikleri görülmektedir.²⁹ Kanaatimizce bu görüş, opsiyon işleminin mahiyeti ve uygulaması ile örtüşmemektedir. Zira uygulamada taraflardan biri “opsiyon

²⁴ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1037-1038; Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 1/332-333.

²⁵ Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 1/335.

²⁶ Durmuş, *Fikhî Açıldan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 109, 112-113.

²⁷ Karadâgî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/183; Sellâmî, “el-İhtiyârât”, 1/229; Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/263; Zuhaylî, “Ukûdu'l-İhtiyârât”, 1/252. Zuhaylî, opsiyon işlemi klasik “isimli akitlere” dahil etmese de “isimsiz akit” olarak da değerlendirmekte olup ayrıca açıklanacağı üzere bu işlemin “vaad (önakit)” olduğu görüşündedir.

²⁸ Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî, *Karârât ve tavsîyât*, Karar no: 63 (1/7), 121.

²⁹ Zuhaylî, “Ukûdu'l-İhtiyârât”, 1/252-256; Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 1/331, 334.

hakki” elde etmesine mukabil diğer tarafa “opsiyon bedeli” ifa etmektedir. Bu da bir akdin var olduğunu göstermektedir. Söz konusu bedelin teberru veya hibe olduğuyla ilgili söyleme ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira opsiyon alıcısı, teberru veya hibede bulunmamakta olup verdiği bedeli opsiyon hakkına karşılık vermektedir.³⁰

3.3. Şart Muhayyerliği Açısından

Opsiyon işleminin meşruiyet zemini aranırken öne sürülen yaklaşımlardan biri de bu işlemin İslam hukukunda meşru olan “şart muhayyerliği” çerçevesinde ele alınmasıdır.³¹ Opsiyon işlemi ile şart muhayyerliği mahiyet ve amaç bakımından birbiri ile ilişkilendirilemeyecek şekilde farklıdır. Bu sebeple bu yaklaşımın ihtiyat ile ele alınması gerekmektedir. Şart muhayyerliği ile opsiyon işlemi arasındaki farklar özetle şöylece sıralanabilir:

- Şart muhayyerliği, bir akdin içerisinde var olur ve içerisinde var olduğu akitten bağımsız değildir.³² Ancak opsiyon işlemi, ileride gerçekleşecek sözleşmeden ayrı bağımsız bir akittir.³³

- Şart muhayyerliğinin bulunduğu akitte, akit konusu mal veya hizmet/menfaat gibi İslam hukuku açısından meşru olması gereken bir konu iken³⁴ opsiyon işleminde akit konusu meşruiyeti tartışmalı olan “opsiyon hakkı”³⁵ veya “yükümlülük (iltizâm)”³⁶ olarak ortaya çıkmaktadır.

- Şart muhayyerliği, taraflar için içerisinde buldukları akitte ancak şart koşulması durumunda sabit olan geçici ve aslı olmayan bir haktır. Zira akitlerde esas olan bağlayıcı (lüzûm) olmasıdır. Ancak taraflar, şart muhayyerliğini kullanarak belirli bir süre akdin

³⁰ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1043; Durmuş, *Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 111.

³¹ Sââtî, “Nahve müştekkât mâliyye”, 83; Cündî, *Muâmelâtu'l-bûrsa*, 151; Kamali, *İslam Ticaret Hukuku: Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*, 272-273; Bashir, *İslami Finansta Risk Yönetimi*, 256, 264-266; Durmuş, *Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 109-110, 124-125.

³² Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî el-İskenderî, *Şerhu fethi'l-kadîr ale'l-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî, (Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009), 6/276; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn* thk. Âdil Ahmed abdülmevcûd ve Alî Muhammed Muavvad (Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013), 3/110-111; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât* thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002), 1/386-377; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina' an metni'l-ikna'* thk. Abû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009), 3/233-234.

³³ Karadâgî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/181; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1044.

³⁴ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 6/276-277; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, 3/110-111; İbn Rüşd, , *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 1/386; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/229, 233.

³⁵ Karadâgî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/181; Ebû Süleymân, “el-İhtiyârât”, 1/319; Muhammed Alî el-Karî, “el-Eshümü el-İhtiyârât el-müstakbeliyât”, 1/211; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1006; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 262-263.

³⁶ Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/263, 265; Sellâmî, “el-İhtiyârât”, 1/235.

bağlayıcılığı ertelemiş veya engellemiş olurlar.³⁷ Zira İslam hukukunda sözleşmenin rükünlerinden birisi de akit konusudur.³⁸ Opsiyon işlemindeki opsiyon hakkı sözleşmenin konusu olması açısından sözleşmenin rükünlerinden birisini oluşturması sebebiyle bu hakkın mevcut olmaması sözleşmenin de kurulmaması anlamına gelir.³⁹

- Şart muhayerliğinde süre sonuna kadar muhayerlik hakkının kullanılmaması durumunda şart muhayerliğinin içerisinde bulunduğu akit bağlayıcı hale gelir. Zira muhayerlik hakkı bir onama veya fesih hakkıdır ve şart muhayerliğinde sürenin sona ermesi durumunda delalet yoluyla onama sabit olur ve fesih hakkı düşer.⁴⁰ Ancak opsiyon işleminde süre sonuna kadar opsiyon hakkının kullanılmaması durumunda, bağlayıcı hale gelen veya gerçekleşen bir akitten söz edilemez. Zira opsiyon işlemi, bir onama veya fesih hakkı değil opsiyon sözleşmesinde belirlenen şartlar çerçevesinde ileride bir sözleşme kurma hakkıdır.⁴¹

- Şart muhayerliğinde İslam hukukçularının çoğunluğu olarak ifade edilebilecek cumhura göre bir süre sınırı mevcuttur.⁴² Ancak opsiyon işleminde prensip olarak bir süre sınırı yoktur ve bu husus akit taraflarının iradelerine bağlı olarak uzun veya kısa bir süre olarak düzenlenebilmektedir.⁴³

- Şart muhayerliği bir akdin içerisinde tarafların şart koşması ile sabit olduğundan ötürü akit kurulmadan önce öne sürülemez.⁴⁴ Buna karşılık opsiyon işlemi, ileride gerçekleşmesi muhtemel olan satım sözleşmesinden önce kurulan bağımsız bir sözleşmedir.⁴⁵

³⁷ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut, Dâru'l- Erkam b. Ebi'l- Erkam, ts.), 2/262; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/276; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, 3/110-111; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât*, 1/386; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/233-234.

³⁸ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 6/368; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, 3/16; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid /Kahire*, Dâru'l-hadîs, 2004), 3/189; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/167.

³⁹ Durmuş, *Fikhî Açılan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 125-126.

⁴⁰ Şart muhayerliği "açıkça sona erdirmeye" ve "delalet yoluyla sona erdirmeye" olmak üzere iki şekilde sonlandırılabilir. İmam Malik'ten konuyla ilgili muhalif bir görüş aktarıyorsa da İslam hukukçularının çoğunluğuna göre şart muhayerliğinde sürenin sona ermesi "delalet yoluyla sona erdirmeye" kabul edilmiş ve şart muhayerliğinin kalkmasıyla akit bağlayıcı hale gelmiş olur. Bkz. Alâüddîn Ebubekir b. Mesut el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvad ve Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2010), 7/24-26; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb* (Dimeşk, Dârü'l-fikr, ts.), 9/222-225; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, 3/110, 117-118; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât*, 1/387-388; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/233-234, 237-238.

⁴¹ Durmuş, *Fikhî Açılan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 126-128.

⁴² Bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/24-26; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/222-225; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, 3/110, 117-118; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât*, 1/387-388; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/233-234, 237-238.

⁴³ Karadâğî, "el-Esvâku'l-mâliyye", 1/181; Durmuş, *Fikhî Açılan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 127-129.

⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 6/276; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, 3/110-111; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/225-228; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/233-234.

⁴⁵ Ebü Süleymân, "el-İhtiyârât", 1/314; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1044; Karadâğî, "el-Esvâku'l-mâliyye", 1/181.

- Şart muhayerliğinin satılması caiz değildir ve karşılığında bedel alınamaz.⁴⁶ Ancak opsiyon işleminde opsiyon hakkı karşılığında opsiyon primi ödenmektedir.⁴⁷

- Şart muhayerliği, akitlerle ilgili yasak niteliği taşıyan genel kurala (kıyâs) aykırı olarak nas ile bir illete bağlı olarak sabit olmuştur. Zira genel kural (kıyâs), garar bulunduran işlemlerin geçerli olmamasını gerektirir. Şart muhayerliği de garar bulundurmasından ötürü geçerli olmaması gerekirdi. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisiyle⁴⁸ genel kurala (kıyâsa) aykırı olarak akit konusu olan malı inceleme, deneme veya yapılan işlemle ilgili başkalarına danışma gibi gerekçelerle⁴⁹ insanların genel ihtiyacına binaen mubah kılınmıştır.⁵⁰ Opsiyon işleminde garar bulunması ve ilgili illetin var olmaması dolayısıyla bu işlemin genel kural (kıyâs) kapsamında yasak sayılması gerekir.⁵¹

- Şart muhayerliği, taraflar arasında aldanmayı önleme ve bedeller arasında dengeyi sağlamaya yönelik meşru bir amaca aracılık etmektedir.⁵² Buna karşılık opsiyon sözleşmesinde böyle bir amaç mevcut değildir.⁵³

Çağdaş İslam Hukukçularından Sââtî gibi bazı hukukçuların opsiyon sözleşmesi ile ilgili olumlu yaklaşımı riskten korunma amacıyla sınırlandırdığı ve bu olumlu yaklaşım için klasik İslam hukukundan referans bulma çabası içine girdiği görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu olumlu yaklaşımın gerekçesi olarak da riskten korunma amacıyla gerçekleştirilen sözleşmede muhayerlik hakkına mukabil bedel almanın, sözleşmenin gereği (mükteza) açısından geçerli olacağını iddia etmekte ve bu hükmü *el-Fetâvâ el-*

⁴⁶ Hanbelî fakih Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' (ö. 458/1066), şart muhayerliğine karşılık sulh yoluyla bedel alınamayacağını açıkça ifade etmektedir. Bkz. Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *et-Ta'likâtü'l-kebîra fî mesâilil-hilâf alâ mezhebi Ahmed* (Dâru'n-nevâdir, 2010), 3/148. Hanefî fakihlerinin akit bedelinden herhangi bir şeyin şart muhayerliğine karşılık olamayacağını beyan etmeleri de bu görüşü desteklemektedir. Bkz. Ebûbekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* thk. Sâid Bektâş (Beyrut-Medine, Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye-Dâru's-sirâc, 2010), 3/15-16; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/461-462.

⁴⁷ Darîr, "el-İhtiyârât", 1/263; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1044-1045; Karadâğî, "el-Esvâku'l-mâliyye", 1/181.

⁴⁸ İlgili rivayet için bkz. Buhâri, "Büyü", 48; İbn Mâce, "Ticaret", 42, "Ahkâm", 24.

⁴⁹ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/262; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât*, 1/386-387; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasari Halîl* (Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002), 5/198.

⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/276; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât*, 1/386-387; Ebûbekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdullah, *el-Mesâlik fî şerhi Muvattai Mâlik*, (b.y., Dâru'l-ğarbi'l-islâmî, 2007), 6/154; Ebu Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-türkî ve Abdülfettâh Muhammed el-Halev (Beyrut, Dâru âlemi'l-kütüb, 2007), 6/39.

⁵¹ Ahmed Muhyiddîn Hasan, *Amelü şerikâti'l-istimâri'l-islâmiyye*, 181-183, 186-187; Durmuş, *Fikhi Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 134-135.

⁵² Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/262; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât*, 1/386-387; İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, 6/154.

⁵³ Durmuş, *Fikhi Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 132-133; Kassâr, "el-İhtiyârât", 267-268.

Hindiyye adlı kaynakta geçen bir meseleye dayandırmaktadır.⁵⁴ Söz konusu kaynakta şu ifadeler yer verilmektedir:

“Bir adam (satıcı) evini üç günlük muhayyerlik şartıyla satarsa, ardından müşteri muhayyerlik şartını düşürüp satım akdini geçerli kılması karşılığında söz konusu adam ile sulh yapıp belirli bir dirhem veya mal üzerinde anlaşırca bu işlem caiz olur ve bu durum (müşteri tarafından) semende ziyade olur. Aynı şekilde muayyerlik şartı müşteride olursa ve ardından satıcı muhayyerlik şartını düşürmesine karşılık müşteri ile sulh yapıp semeni düşürme veya belirli bir malı satım akdine ekleme üzerine anlaşırca bu işlem de caizdir. ‘Fetâvâ Kâdîhân’da da böyle geçmektedir.”⁵⁵

Bu ifadeler esas alınarak “muhayyerlik şartının düşürülmesine karşılık bedel alınabiliyorsa muhayyerlik şartının koşulmasına karşılık da bedel alınabilir” sonucuna ulaşıldığı ve opsiyon sözleşmelerine de bu bağlamda olumlu yaklaşıldığı görülmektedir. Bu temellendirmenin bazı problemleri içerdiği söylenebilir. Zira söz konusu alıntıda mevcut olan işlem ile opsiyon sözleşmesi birbirinden farklıdır. Öncelikle mezkûr alıntıda işlem mevcut bir satım sözleşmesi üzerine gerçekleştirilen muhayyerlik şartıyla ilgilidir. Opsiyon sözleşmesinde ise opsiyonun (muhayyerliğin) zeminini oluşturan mevcut bir sözleşmenin varlığından söz edilemez ve opsiyon işleminin varlığı gelecekte varlığı ihtimal dahilinde olan satım sözleşmesinden önce gelmektedir. İkinci olarak ise, mezkûr alıntıda işlemde verilen bedel mevcut satım akdinin geçerli kılınmasına bağlı olarak⁵⁶ ifa edilmekteyken, opsiyon sözleşmesinde ise verilen bedel gelecekte bir satım sözleşmesinin geçerli kılınması veya kılınmaması hakkına karşılık verilmekte olup burada mevcut bir akdin geçerli kılınması söz konusu değildir. Üçüncüsü ise, mezkûr alıntı da muhayyerliğin düşürülmesine karşılık verilen bedel, muhayyerlik hakkının bedeli olarak değil bedeli veren kişinin müşteri olması halinde semende ziyade, bedeli verenin satıcı olması durumunda ise semende indirim gitme veya malda arttırma olarak değerlendirilmektedir. Nitekim mezkûr alıntıda bu değerlendirme açıkça ifade edilmektedir.⁵⁷

3.4. Ticari Sigorta Açısından

Çağdaş İslam hukukçularının opsiyon sözleşmeleri için meşruiyet ararken bu sözleşmeleri ilişkilendirdikleri konulardan bir diğeri güncel hukuki problemlerden biri olan “ticari sigorta” meselesidir. Bu hukukçular opsiyon sözleşmesinin ticari sigorta ile benzer mahiyette olduğunu ileri sürüp çağdaş literatürde ticari sigorta ile ilgili değerlendirmeleri opsiyon sözleşmesi için de geçerli kılmaktadır. Zira ticari sigortada

⁵⁴ Sââtî, “Nahve müştekkât mâliyye”, 83; Heyet, *el-Fetâvâ el-Hindiyye* thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân (Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2000), 3/48.

⁵⁵ Heyet, *el-Fetâvâ el-Hindiyye*, 3/48.

⁵⁶ Geçerli kılınmaması halinde herhangi bir bedelin verilmesi gerekmez.

⁵⁷ Durmuş, *Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 129-130; Durmuş, “Döviz Opsiyon İşlemi ve Fıkhî Değerlendirmesi”, 330.

sigorta sahibi, bazı kayıp ve risklerden korunmak için bedel ifasında bulunmaktadır.⁵⁸ Opsiyon işleminde de durum aynıdır. Zira opsiyon alıcısı, fiyat değişimlerinden kaynaklanan kayıp ve risklerden korunmak için bir bedel ödemektedir. Aralarındaki mahiyet benzerliğinden ötürü opsiyon sözleşmesinin hükmünü tespit için ticari sigorta bir zemin kabul edilebilir.⁵⁹

Opsiyon sözleşmesi için “ticari sigorta” konusunu zemin kabul eden hukukçuların bu bağlamda iki farklı sonuca ulaştıkları görülmektedir. Bazı İslam hukukçuları, ticari sigortanın İslam hukuku açısından meşru olmaması sebebiyle ticari sigorta ile benzer mahiyette olan opsiyon sözleşmelerinin de caiz olmayacağı görüşünü ileri sürmektedir.⁶⁰ Buna karşılık diğer bazı İslam hukukçuları, hükmü konusunda görüş ayrılığı bulunsa da ticari sigortaya cevaz veren İslam hukukçularının da mevcut olduğunu ve onların görüşleri ve gerekçeleri esas alınarak ticari sigorta ile benzer mahiyet arz eden opsiyon sözleşmelerine de cevaz verilebileceği görüşünü benimsemektedir.⁶¹

Kanaatimizce opsiyon sözleşmesinin meşruiyeti aranırken İslam hukukçuları arasında görüş ayrılığının bulunduğu bir diğer işleme benzetilmesi sakıncalı bir metottur. Bunun yerine İslam hukukunda yerleşik hukuk normlarının esas alınması, daha tutarlı bir yöntem olduğu gibi daha güçlü bir temellendirme sağlaması açısından önemlidir.

3.5. Kaparo Açısından

Opsiyon işleminin meşruiyet zemini aranırken öne sürülen yaklaşımlardan biri de opsiyon işleminin özü açısından bir satım akdi olduğu opsiyon priminin de Hanbelî mezhebinde caiz görülen⁶² “kaparo”⁶³ olarak değerlendirilip meşru kabul edilebileceği görüşüdür.⁶⁴ Kanaatimize göre kaparo ile opsiyon işlemi birbirinden farklıdır.⁶⁵ Zira

⁵⁸ M. Ahmed ez-Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn* (Beirut, y.y., 1984), 50-51.

⁵⁹ Osmânî, “Münâkaşa”, 1/572.

⁶⁰ Osmânî, “Münâkaşa”, 1/572; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1066-1067.

⁶¹ Kemâl Hattâb, “Nahve sük mâliyye islâmiyye”, 17.

⁶² Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/225; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/331-332. İslam hukukçularının çoğunluğu kaparoya cevaz vermemekle birlikte Hanbelî mezhebinin görüşü aksi yönde olup mezhepte sahih olan görüş, kaparonun caiz olacağı şeklindedir. Çağdaş İslam hukukçularının kurumsal ve bireysel değerlendirmeleri ağırlıklı olarak Hanbelî mezhebiyle aynı doğrultudadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, “Kaparo”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2001), 24/339-340.

⁶³ Kaparo, İslam hukuk terminolojisinde bir sözleşmede müşterinin sözleşmeyi tamamlaması durumunda toplam fiyattan hesap edilen, müşterinin sözleşmeyi feshetmesi halinde ise sözleşmeden cayma karşılığında yaptırım niteliği de taşıyan hibe olarak satıcıya kalan bedeli ifade etmektedir. Arapça karşılığı genellikle “urbûn” şeklinde gelmektedir. Bkz. Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/225; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/331-332; Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'refeti'r-râcihi mine'l-hilâf* thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki-Abdülfeâtih Muhammed el-Hulvî, (Kahire, Hecer li't-tibâati ve'n-neşri, 1995), 11/253. Ayrıntılı değerlendirme için ayrıca bkz. Kallek, “Kaparo”, 24/339.

⁶⁴ Ebû Süleymân, “Münâkaşa”, *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* sayı: 7 (Cidde, y.y., 1993/1412), 1/601.

⁶⁵ Opsiyon işleminin kaparo olarak değerlendirilmesine karşı çıkan bazı çağdaş İslam hukukçularının değerlendirmeleri için bkz. Zuhaylî, “Ukûdu'l-ihitiyârât”, 1/256; Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/264, 267; Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 1/335; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 270-271.

opsiyon işlemi ile kaparo arasında mahiyet ve amaç bakımından farklar bulunmaktadır. Kaparo ile opsiyon işlemi arasındaki farklar özetle şöyledir:

- Akdin tamamlanması durumunda kaparo, toplam bedelinin bir parçası sayılmaktadır.⁶⁶ Opsiyon sözleşmesinde ise ödenen bedel opsiyon hakkı karşılığında ödenmektedir. Burada opsiyon hakkının kullanımına bağlı olarak ileride yeni bir sözleşmenin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesinin söz konusu ödemeye bir ilişkisi yoktur.⁶⁷

- Kaparo işleminde akit konusu, teslimi mümkün belirli bir mal olup gerçekleştirilen işlem sahih bir akitir.⁶⁸ Ancak opsiyon işleminde akit konusunun hukuki olarak belirliliği bir yana mahiyeti üzerinde tartışmalar mevcuttur. Ağırlıklı görüş akit konusunun “hak” olduğu şeklinde kabul edilse bile hakların hangi türlerinin satılabilir hangi türlerinin satılamaz olduğu konusunda da tartışmalar mevcuttur. Akit olup olmadığı şüpheli olan bir işlem, sahih bir akde kıyas edilemez.⁶⁹

- Kaparo işleminde seçme hakkına sahip olan taraf daima müşteridir.⁷⁰ Opsiyon işleminde ise opsiyon hakkına sahip olan taraf müşteri olabileceği gibi satıcı da olabilmektedir.⁷¹

- Kaparo işleminde tarafların amacı gerçek bir akit olup bedellerin karşılıklı mübadele edilmesi suretiyle fiziksel teslimin gerçekleşmesidir.⁷² Opsiyon işleminde ise genellikle teslim ve tesellüm gerçekleştirilmeden fiyat farklılıklarından kazanç sağlama amaçlanır.⁷³

3.6. Hakların Satımı ile Yükümlülüklerin (İltizâm) Satımı Açısından

Çağdaş İslam hukukçulardan Ebû Süleymân, Âli Süleymân, Muhammed Alî el-Karî ve Kassâr gibi hukukçular, opsiyon işlemini akit konusunun “hak” olduğu bir “hak satışı” sözleşmesi olarak değerlendirirken⁷⁴ Darîr gibi bazı İslam hukukçuları ise, bu işlemi akit konusunun satıcının yükümlülüğü (iltizâm) olduğu bir “yükümlülük (iltizâm) satışı” sözleşmesi olarak ele almaktadır.⁷⁵ Ancak opsiyon işleminin mahiyet olarak “hak satışı”

⁶⁶ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/225; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6/331.

⁶⁷ Karadâğî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/183; Sellâmî, “el-İhtiyârât”, 1/233; Zuhaylî, “Ukûdu'l-İhtiyârât”, 1/258; Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/264; Ebû Gudde, “el-İhtiyârât”, 1/335; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 270-271; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1041.

⁶⁸ Merdâvî, *el-İnsâf*, 11/251; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/225.

⁶⁹ Karadâğî, “el-Esvâku'l-mâliyye”, 1/183; Sellâmî, “el-İhtiyârât”, 1/233; Zuhaylî, “Ukûdu'l-İhtiyârât”, 1/258; Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/264; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 270; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1042.

⁷⁰ Buhûtî, *Keşşâfu'l-kina'*, 3/225; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6/331.

⁷¹ Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/264; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 271; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1041-1042.

⁷² Merdâvî, *el-İnsâf*, 11/251-254.

⁷³ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1042; Sellâmî, “el-İhtiyârât”, 1/233; Sâmî b. İbrâhîm es-Süveylim, *Usûlü't-temvîl'l-İslâmî* (Cidde, Merkezü ebhâsi'l-İktisâdi'l-İslâmî, Câmîatü'l-Melik Abdülazîz, 2011), 92.

⁷⁴ Ebû Süleymân, “el-İhtiyârât”, 1/319; Muhammed Alî el-Karî, “el-Eshümü el-İhtiyârât el-müstakbeliyyât”, 1/211; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1006; Kassâr, “el-İhtiyârât”, 262-263; Kemâl Hattâb, “Nahve sük mâliyye islâmiyye”, 13-18.

⁷⁵ Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/265; Kemâl Hattâb, “Nahve sük mâliyye islâmiyye”, 13-18. İslam Fıkıh Akademisi'nin (Mecmau'l-fikhi'l-İslâmî ed-Duelî) konuyla ilgili yayınladığı karar da bu görüşü destekler nitelikte olup akit

veya “yükümlülük (iltizâm) satışı” olması geçerli olduğu anlamı taşımaz. Opsiyon işleminin bu açıdan meşru kabul edilip edilmeyeceğinin ayrıca incelenmesi gerekir.

Çağdaş İslam hukukçularından opsiyon işlemini “yükümlülük (iltizâm) satışı” olarak değerlendiren hukukçuların bir kısmı, İslam hukukuna göre yükümlülüğün (iltizâm) akit konusu olmaya elverişli olmaması ve karşılığında bedel alınamamasını gerekçe göstererek⁷⁶ opsiyon sözleşmesine olumsuz yaklaşırken⁷⁷ diğer bir kısmı ise, kadının ikinci eş ile evlenmemesi (iltizâm) karşılığında kocasına bedel vermesi,⁷⁸ alacaklının borçluya borcuna kefil olmak üzere kefil getirmesi (iltizâm) karşılığında belirli bir ücret ödemesi⁷⁹ gibi fıkhîta yükümlülüğün (iltizâm) akit konusu olduğunu gösteren benzer birçok meseleler olduğunu⁸⁰ ve buna binaen yükümlülüğün akit konusu olmaya elverişli olduğunu iddia edip opsiyon sözleşmesine olumlu yaklaşmaktadır.⁸¹

Hakların akit konusu olmaya elverişli olup olmadığı konusunun esasen hakların “mal” kapsamına girip girmediği konusuyla ilişkili olarak ele alınması gerekmektedir. Zira İslam hukukunda akit konusunda bulunması gereken şartlardan birisi de akit konusunun mal olmasıdır.⁸² Malın fiziksel bir varlığa sahip olmasının zorunlu olup olmadığı erken dönem fakihlerinden itibaren tartışma konusu olmuştur. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî hukukçulardan

konusunun taraflardan birinin üstlediği yükümlülük/sorumluluk olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî, *Karârât ve tavsiyât*, Karar no: 63 (1/7), 121.

⁷⁶ Ebubekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut, Dârü'l-ma'rife, t.s.), 20/32; Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî, *Fethu'l-azîz bişerhi'l-Vecîz* (b.y., Dârü'l-fikr, t.s.), 10/360; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî alâ Muhtasari Halîl* (Bulak-Beyrut, el-Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye-Dârü'l-fikr, 1900), 6/30; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6/441. Mecmau'l-fikhi'l-islâmî fetva kurulu, klasik fakihlerin kefalet akdi karşılığında bedel alınmasına cevaz vermemesini gerekçe göstererek olumsuz yaklaşım ortaya koyup bu konuda karar yayımlamıştır. Bkz. Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî, *Karârât ve tavsiyât*, Karar no: 12 (2/12), Mecelletü'l-Mecma', Sayı: 2, II, 1035.

⁷⁷ Darîr, “el-ihdiyârât”, 1/265.

⁷⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî el-Mağribî el-Hattâb, *Tahrîru'l-keîlâm fi mesâilil-iltizâm* thk. Abdüsselâm Muhammed eş-Şerîf, (Beyrut, Dârü'l-garbi'l-islâmî, 1984), 111.

⁷⁹ Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî alâ Muhtasari Halîl*, 6/30.

⁸⁰ Bu meseleleri bir araya getiren bazı çalışmalar için bkz. Nezîh Hammâd, “Medâ cevâzi ahzi'l-ecri ale'l-kefâle”, *Mecelletü Câmîati'l-Melik Abdilazîz el-İktisâdî'l-islâmî* (Cidde, Câmîati'l-Melik Abdilazîz, 1997), 103-109.

⁸¹ Kemâl Hattâb, “Nahve sük mâliyye islâmiyye”, 16-17.

⁸² Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb* (Dımaşk, el-Mektebetü'l-umeriyyetü, ts.), 223; Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn ed-Dımaşkî, *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* thk. Abdülmecîd Ta'me Halebî (Beyrut, Dârü'l-ma'rife, 2011), 7/234; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Vasît fi'l-mezheb* thk. Alî Muhyiddîn el-Karadâğî (Beyrut, Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, 2015), 3/400, 5/69-92; Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* thk. Abdurrezzâk Şehîd en-Necm (Dımaşk, Dârü'l-feyhâ, Dârü'l-menhel, 2009), 2/483; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Şerhu müntehâ'l-irâdât: Dekâikü uli'n-nühâ lişerhi'l-Müntehâ* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2021), 3/105. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlknur Yaşar Bilicioğlu, *İslam Hukukunda Nitelikleri İtibariyle Satım Akdine Konu Olmayan Mallar* (İstanbul, Marmara Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 25. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlerinin mal tanımı için ayrıca bkz. Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid* (Kuveyt, Vizaratü'l-evkaf bi'l-Kuveyt, 1982), 3/222; Ebû Muhammed Kâdî Abdülvehhâb b. Alî, *el-İşrâf alâ mesâilil-hilaf* (Tunus, Matbaatü'l-irâde, ts.), 2/271; Ebû'l-ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir ale'l-Mukni'* (Mısır, Matbaatü'l-menâr, 1928), 4/7.

oluşan çoğunluk İslam hukukçusuna göre mal için fiziksel varlık zorunlu değilken Hanefi hukukçularına göre mal için fiziksel varlık zorunlu görülmektedir. Cumhura göre menfaatların mal kapsamına girip Hanefilere göre girmemesi söz konusu görüş ayrılığının en önemli sonuçlarından birisidir.⁸³ Sonraki dönemlerde menfaatlerin mal sayılıp sayılmayacağı tartışmasına hakların mal sayılıp sayılmayacağı konusu da dahil edilmeye başlanmış ve Hanefi fakihlerinin bu konuyla ilgili yaklaşımlarının menfaatlerle ilgili yaklaşımları ile benzer şekilde malda fiziksel niteliğin bulunmasının şart olması sebebiyle genel olarak olumsuz olduğu görülmektedir.⁸⁴ Ancak menfaat ve haklarla ilgili söz konusu olumsuz yaklaşımın karşı karşıya kalınan vakalara çözüm getirme konusunda yetersiz olması sebebiyle ilk dönemden itibaren çeşitli istisnai hükümlerle esnetildiği bilinmektedir. Örnek olarak “menfaate karşılık bedelin temliki” şeklinde tanımlanan icâre akdinde akit konusu menfaat olmasına rağmen istihsan deliline bağlı olarak caiz görülmüştür.⁸⁵ Aynı şekilde alacak hakkı olarak borç, bazı durumlarda hükmen mal kabul edilmiştir.⁸⁶ Vakıf malları ile yetim mallarında gasp durumunda menfaatlerin tazmin yükümlülüğünün getirilmesi,⁸⁷ kişinin vakıflarda namaz kıldırma, hutbe okuma, müezzinlik yapma, temizlik ve danışmanlık/kapıcılık gibi sahip olduğu görevi bırakıp başkasına devretmesine mukabil bedel alabilmesi,⁸⁸ genellikle vakıflarda varlık gösteren; kiralanan dükkanlar için hava parası alımı⁸⁹ ile irtifak hakkı, ayıp muhayyerliği ve tayin muhayyerliği gibi hakların mali yönüne itibar edilip miras olarak geçebilmesi⁹⁰ Hanefi hukukçuları tarafından verilmiş esnetilmiş hükümlerin bir kısmıdır. Zikri geçen esnek fetvaların gerekçeleri incelendiğinde, bunların örf ve zaruret durumları olduğu görülmektedir. Günümüze gelindiğinde örfün büyük değişikliğe uğradığı ve zaruret durumunun da genişlediği görülmektedir. Bundan ötürü mal için fiziksel nitelik şartının kaldırılması günümüz örfünün gözetilmesi ve insanların ihtiyaçlarına cevap verilmesi açısından önemlidir. Nitekim Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanmış olan *Mecelle*'de mal tanımına ilk olarak “*tab-ı insanî mail olup da vakt-ı hacet için iddihar olunabilen şeydir ki menkule ve gayrı menkule şamil olur*” şeklinde yer verilmiş ancak sonraları bu tanım ciddi

⁸³ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/234; Gazzâlî, *el-Vasît*, 3/400, 5/69-92; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/483; Buhûtî, *Şerhu Münteha'l-irâdât*, 3/105. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Nihat Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Samsun, Mart 1999), 104; Nezhîh Hammâd, *Kadâyâ fikhiyye muâsıra fi'l-mâli ve'l-iktisâd* (Dımaşk, Dâru'l-kalem, 2001), 33; Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 175-176.

⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/234. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Abdülkerîm Zeydân, *el-Medhal lidirâseti's-şerîati'l-islâmiyye* (Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2003), 184; Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, 104.

⁸⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 5/512.

⁸⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/391-392.

⁸⁷ Şemseddîn Ahmed Kâdızâde, *Netâicü'l-efkâr: Tekmiletü Fethi'l-kadîr* thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009) 9/363.

⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/32.

⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/35.

⁹⁰ Muhammed b. Alî el-Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr Şerhu Tenvîri'l-ebâr* thk. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm (Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002), 403.

eleştirilere maruz kalması sebebiyle mal tanımı yeniden gözden geçirilmiş ve Mecelle Tadil Komisyonu tarafından malda ayn/eşya olma şartı kaldırılarak zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir hale getirilip menfaat ve hakları da içine alacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.⁹¹ *Mecelle*'yi tadil eden Osmanlı Hukuk-ı Muhakemat-ı Usulü Kanununun 64. maddesi şu şekildedir: "Elden ele değiştirilmesi adet haline gelmiş a'yan, menfaatlar ve haklar mutlak anlamda mütekavvim mal hükmündedir."⁹² Ayrıca günümüzde Mecmau'l-fikhi'l-islâmî adlı fetva kurulu, telif hakkı, marka hakkı ve patent hakkının da içerisine dahil olduğu manevi hakların,⁹³ hukuk tarafından koruma altına alınmış mali haklar olduğunu ve bu haklar üzerinde her türlü tasarrufun meşru olduğunu karara bağlamıştır.⁹⁴

İslam hukuk literatüründe hak türleri ile ilgili değerlendirmelere bakıldığında birçok hak türü için farklı birçok görüşün var olduğu görülmektedir. Bu da konuyla ilgili zihin karışıklığının oluşmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple literatürde haklarla ilgili değerlendirmelerin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Çağdaş İslam hukukçularından Âli Süleymân ve Osmânî'nin bu konudaki kısımlandırmasının oldukça başarılı ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Bu sebeple Âli Süleymân'ın kısımlandırması temel alınıp dipnotta Osmânî'nin kısımlandırmasına atıfta bulunulması suretiyle konunun arz edilmesi hedeflenmektedir.

İslam hukuk literatüründe genel olarak hakların, satılabilme ve bir bedele mukabil düşürülebilme açısından üç kısım olarak ele alınması mümkündür.

1) Mutlak haklar:⁹⁵ Sahibi için sabit olup bir malla ilişkili olan haklardır. Bu haklar için "mutlak" kaydının getirilmesi, sahibine bağlı olup başkalarına devredilemeyen ikinci ve üçüncü kısımdaki hakları dışarıda bırakmak içindir. Bu hakların örnekleri arasında; İslam hukukunda irtifak hakları olarak bilinen geçiş (mürûr) hakkı ve kat atma (teallî) hakkı gibi hakların yanında marka hakkı, patent hakkı ve telif hakkı gibi fikrî haklar da sayılabilir. Bir kısmı erken dönemden itibaren var olan diğer bir kısmı ise tarih içinde sonradan ortaya çıkmış bu haklarla ilgili İslam hukukçularının çoğunluğunun görüşü bu hakların satılmasının caiz olacağı şeklindedir.⁹⁶

⁹¹ Ayşe Çoban, *Mecelle'nin Ta'dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 25.

⁹² Dalgın, "İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", 108.

⁹³ Manevi hak, "maddi olmayan; soyut bütün haklar" şeklinde açıklanabilecek geniş anlamli olarak kullanılmıştır. Bkz. Muhyiddîn Alî el-Karadâğî, *Buhûs fî fikhi'l-muâmelâtî'l-mâliyeti'l-muâsira* (Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-islâmî, 2006), 398.

⁹⁴ Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî, *Karârât ve tavsiyât*, Karar no: 43 (5/5), Mecelletü'l-Mecma', Sayı: 5, 3/2267.

⁹⁵ Osmânî, bu haklar için "örfî haklar" isimlendirmesini tercih etmekte ve birçok alt türünü detaylı olarak incelemektedir. Bkz. Takî el-Osmânî, *Fıkhü'l-buyu' ale'l-mezâhibi'l-erbaa* (Karaçi, Mektebetü meârifî'l-Kur'an, 2015), 1/268.

⁹⁶ Abdülhamîd eş-Şirvânî - Ahmed Şihâbüddîn ibn Kâsım el-Abbâdî, *Havâşî eş-Şirvânî ve İbni'l-Kâsım alâ Tuhfeti'l-minhâc* (Beyrut, Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 2014), 4/215; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/483; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kina'*, 3/166; Buhûtî, *Şerhu Münteha'l-irâdât*, 3/105; Abû Abdullâh Muhammed b. Ahmed ed-Düsûkî, *Hâşiyetü'd-*

2) Sahibine bağlı aslî haklar:⁹⁷ Yalnızca sahiplerinde bulunup başkalarında bulunmayan bazı niteliklere binaen sahiplerine bağlı bir şekilde, aslî olarak, sabit olan haklardır. Sahiplerine bağlı olmaları, sahiplerine özgü olup başkalarına devredilememesi anlamına gelmektedir. Aslî olmaları ise, bizatihi kendilerinin maksat olup amaçlanmaları anlamındadır. Aslî niteliği ile üçüncü kısımda olup sabit olma amaçları bizatihi kendileri değil zararı def etme düşüncesi gibi başka bir amaç/asıl olan gayrı aslî hakların dışarıda bırakılması sağlanmaktadır. Bu kısmın örnekleri arasında kısas hakkı, nikah hakkı ve miras hakkı gibi haklar sayılabilir. İslam hukukçularına göre bu hakların satılması caiz değil, fakat bir bedele mukabil düşürülmesi caizdir. Kısas hakkına sahip olan veli bu hakkını başkasına devredip satamaz. Ancak bu haktan vaz geçmeye mukabil sulh yoluyla bedel alabilir. Aynı şekilde nikahı devam ettirme hakkına sahip bulunan kocanın bu hakkını başkasına devredip satamaz. Ancak bu hakkını düşürmeye mukabil hul' yoluyla kadından bedel alabilir. Miras hakkına sahip olan mirasçı da miras alma hakkını devredip satamaz. Fakat bu hakkına mukabil sulh yoluyla bedel alabilir.⁹⁸

3) Sahibine bağlı gayrı aslî haklar:⁹⁹ Yalnızca sahiplerinde bulunup başkalarında bulunmayan bazı niteliklere binaen sahiplerine bağlı bir şekilde fakat gayrı aslî olarak, sabit olan haklardır. Önceki kısımda olduğu gibi sahiplerine bağlı olmaları, sahiplerine özgü olup başkalarına devredilememeleri anlamındadır. Gayrı aslî olmaları ise, bizatihi kendilerinin amaç/asıl olmayıp zararı def etme düşüncesi gibi başka bir amaca/asla aracı olmaları manasına gelmektedir. Bu hakların örnekleri arasında, birden çok kadımla evlilikte eşlerin her birinin sahip olduğu kasm hakkı ve şufa hakkı sayılabilir. İslam hukukçularına göre bu kısımda bulunan hakların satılması ittifakla caiz değildir. Fakat bir bedele mukabil düşürülmesi ile ilgili İslam hukukçuları görüş ayrılığındadır. Bu hakların bir bedele mukabil düşürülmesine bazı İslam hukukçuları cevaz verse de¹⁰⁰ çoğunluğun görüşü, bu hakların bir bedele mukabil düşürülmesinin caiz olmayacağı¹⁰¹ şeklindedir. Zira bu haklar, sahibine bağlı olarak bizatihi kendisi amaç olarak değil sahibinden bir

Düsûkî ale's-Şerhi'l-kebîr thk. Ebu'l-fadl ed-Dimyâtî Ahmed b. Alî (Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2021), 8/50-52. Hanefî hukukçular ilk dönemler bu kısımda bulunan hakların akit konusu olmasına olumsuz yaklaşmışlar, fakat sonraki dönemlerde bu olumsuz bakış açısının esnetildiği ve bu tip birçok hakkın satım akdinin konusu olmasına cevaz verildiği görülmektedir. Bkz. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/277-280; İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/393-394.

⁹⁷ Osmânî, bu hakları "şer'î aslî haklar" olarak adlandırmakta olup bu haklar ile üçüncü kısımdaki haklara dair ayrımın Hanefî fıkıh literatüründe var olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Osmânî, *Fıkhu'l-buyu'*, 1/265.

⁹⁸ Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/86-90; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/411; Düsûkî, *Hâşiyetu'd-Düsûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*, 6/513, 9/472; Buhûtî, *Şerhu Münteha'l-irâdât*, 5/283, 6/44-45. İbn Âbidîn, kişinin ücrete karşılık sahip olduğu görevi terk etmesini (et-tenâzül ani'l-vazîfe bi-mâl) bu kısma dahil etmektedir. Bkz. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/34-35.

⁹⁹ Osmânî, bu hakları "şer'î zarûrî haklar" olarak isimlendirmektedir. Bkz. Osmânî, *Fıkhu'l-buyu'*, 1/265.

¹⁰⁰ Düsûkî, *Hâşiyetu'd-Düsûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*, 10/527.

¹⁰¹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/34-35, 9/400-401; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Huseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî, *et-Tehzîb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî* thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Muavvad (Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997), 4/353; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf* thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire, Hecer li't-tibâati ve'n-neşr, 1995), 15/404.

zararı def etme düşüncesine binaen sabit olmuştur. Sahibinin bu hakları bir bedele mukabil düşürmeye teşebbüs etmesi, bu hakların kendisine bağlı olarak sabit olduğu zararı def amacının bulunmadığını göstermektedir. Zararı def amacının bulunmadığı yerde bu haklar da sabit olmazlar.¹⁰²

Çağdaş İslam Hukukçularından Âli Süleymân, Osmânî, Karadâğî, Zuhaylî ve Kassâr gibi hukukçuların opsiyon işlemindeki opsiyon hakkının, haklarla ilgili yukarıdaki kısımlandırma esas alınarak değerlendirilmesi durumunda opsiyon hakkının mezkûr kısımlardan satılması veya düşürülmesi karşılığında bedel alınmasına olumlu bakılan herhangi bir kısma dahil olmaması sebebiyle opsiyon sözleşmesinin geçersiz olduğu görüşünü paylaştıkları görülmektedir.¹⁰³ Zira opsiyon hakkı, opsiyon satıcısı için opsiyon işleminden önce sabit olan bir hak değildir.¹⁰⁴ Opsiyon hakkı, opsiyon sözleşmesi ile sabit olmaktadır. Opsiyon sözleşmesi gerçekleştirildikten sonra sabit olan opsiyon hakkının herhangi bir malla ilişkisi de yoktur. Mal ile ilişkisi bulunmaması sebebiyle sahibi için sabit olan hakların satılması geçerli değilse opsiyon hakkı gibi sahibi için sabit olmayan hakların satımının geçersiz olması evleviyetle sabit olur.¹⁰⁵ Dolayısıyla opsiyon sözleşmesinin, satılması caiz olan hakları konu edinen sahih hak satışı sözleşmesine kıyas edilmesi kıyas maa'l-fârıktır (farklı olan iki şeyin birbirine kıyas edilmesidir).¹⁰⁶ Çağdaş İslam hukukçularından Kemâl Hattâb gibi diğer bazı hukukçular ise, opsiyon işlemindeki opsiyon hakkının mal kapsamına dahil edilmesinin mümkün olduğunu buna bağlı olarak akit konusu olmasının da İslam hukuku açısından bir sakınca bulundurmadığını ifade edip opsiyon sözleşmelerinin caiz olacağı görüşünü paylaşmaktadır.¹⁰⁷

3.7. Sözleşmenin Sonlandırılma Şekli Açısından

Bu başlıkta opsiyon işleminin sonlandırılmasında kullanılan yöntemlerin neler olduğuna yer verildikten sonra bu yöntemlerin İslam hukuku açısından değerlendirmesi yapılacaktır. Bu sebeple konu iki kısım halinde incelenecek olup birinci kısımda opsiyon sözleşmesinin kullanılmasında kullanılan yöntemler ikinci kısımda ise bu yöntemlerin İslam hukukundaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

¹⁰² Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1047-1048; Osmânî, *Fıkhü'l-buyu'*, 1/264-269; Zuhaylî, "Ukûdu'l-ihdiyârât", 1/254, 257; Karadâğî, "el-Esvâku'l-mâliyye", 1/183; Kassâr, "el-Hiyârât", 264; Durmuş, *Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 122-123.

¹⁰³ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1049; Osmânî, "Münâkaşa", 1/587; Karadâğî, "el-Esvâku'l-mâliyye", 1/185; Zuhaylî, "Ukûdu'l-ihdiyârât", 1/254, 257; Kassâr, "el-İhtiyârât", 263-264; Ebû Süleymân, "el-İhtiyârât", 1/308, 319; Darîr, "el-İhtiyârât", 1/265-266; Sellâmî, "el-İhtiyârât", 2/235; Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri*, 67-69; Durmuş, *Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, 123-124; Durmuş, "Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri", 981, 988.

¹⁰⁴ Osmânî, "Münâkaşa", 1/587.

¹⁰⁵ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1049.

¹⁰⁶ Osmânî, "Münâkaşa", 1/587.

¹⁰⁷ Kemâl Hattâb, "Nahve sük mâliyye islâmiyye", 10, 13-18; Cündî, *Muâmelâtu'l-bürsa*, 151; Süleymân, "Re'yü't-teşri'i'l-islâmî fi mesâilil'-bürsa", 425; Abdülkâdir, "Ta'kîb alâ re'yi't-teşri'i'l-islâmî fi mesâilil'-bürsa", 441; Kamali, *İslam Ticaret Hukuku: Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*, 266, 272-273; Bashir, *İslami Finansta Risk Yönetimi*, 62, 255-256, 264-265, 341-342.

3.7.1. Opsiyon Sözleşmelerinin Sonlandırılmasında Kullanılan Yöntemler

Opsiyon işleminin sonlandırılması ile ilgili yapılacak değerlendirme bu işlemde söz konusu olan iki aşamanın nasıl yorumlandığına bağlıdır. Çağdaş İslam hukukçularından bazılarının bu iki aşamayı tek bir işlem olarak değerlendirdiği diğer bazısının ise her iki aşamayı birbirinden bağımsız iki işlem olarak ele aldığı ve opsiyon sözleşmesini birinci işlem olarak değerlendirdikleri yukarıda açıklanmıştır. Bu bağlamda opsiyon sözleşmesinin sonlandırılmasında kullanılan yöntemlerin bu iki görüş çerçevesinde iki açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir.

- Opsiyon sözleşmesini iki aşamalı yapının birinci aşaması görenlere göre:

Opsiyon sözleşmesini iki aşamanın yalnızca birinci aşaması olarak değerlendiren İslam hukukçularına göre bu sözleşmenin sonlandırılması üç şekilde olabilmektedir.¹⁰⁸ Birincisi, opsiyon alıcısının opsiyon vadesi içinde veya sonunda opsiyon hakkını kullanmaması durumudur. Bu durumda opsiyon sözleşmesi kendiliğinden sona ermiş olur. İkincisi, opsiyon hakkı kullanılmadan opsiyon vadesi içinde ters işlem yapılarak sonlandırmadır. Ters işlemde opsiyon alıcısı, mevcut opsiyon sözleşmesi ile aynı özelliklere sahip fakat tersi yönde bağımsız ikinci bir opsiyon sözleşmesi yapmakta ve her iki sözleşme neticesi takas işleminin devreye girmesiyle karşılıklı olarak mahsuplaşmaktadır.¹⁰⁹ Ters işlem organize borsalarda icra edilen bir yöntem olup tezgahüstü piyasaların standart olmaması sebebiyle bu piyasalarda ters işlem kullanılmaz.¹¹⁰ Üçüncüsü ise, opsiyon hakkının kullanılarak sözleşmenin sonlandırılmasıdır. Zira opsiyon hakkının kullanılması ile ikinci aşamaya geçilip yeni bir sözleşme gerçekleştirilmekte ve opsiyon sözleşmesi işlevini tamamlamış olmaktadır. Kanaatimizce bu yaklaşım, opsiyon sözleşmesinin mahiyeti ve uygulaması ile örtüşmesi sebebiyle tercihe şayandır.

- Opsiyon sözleşmesini iki aşamalı yapının bütünü olarak görenlere göre:

Opsiyon sözleşmesini mezkûr iki aşamanın bütünü olarak değerlendiren İslam hukukçularına göre ise opsiyon sözleşmesinin sonlandırılması dört şekilde gerçekleştirilebilmektedir.¹¹¹ Bu dört sonlandırma şeklinden ilk ikisi opsiyon hakkının kullanılmamasına, son ikisi ise opsiyon hakkının kullanılmasına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Birincisi, opsiyon alıcısının opsiyon vadesi içinde veya sonunda opsiyon hakkını kullanmaması durumudur ki, bu durumda opsiyon sözleşmesi kendiliğinden sona ermiş olur. İkincisi, opsiyon hakkı kullanılmadan opsiyon vadesi içinde ters işlem yapılarak sonlandırmadır. Üçüncüsü, opsiyon hakkının kullanılması ile

¹⁰⁸ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1073-1078.

¹⁰⁹ Şenol, *Hukuki Açıdan Bankaların Tezgahüstü Piyasada Taraf Olduğu Türev İşlemler*, 131-135; Zeynep Hacıoğlu Reva, "Borsa Opsiyon Sözleşmesi", *Prof. Dr. Özer Seliçi'ye Armağan* (Ankara, Seçkin Yayıncılık, Ocak-2006), 551; Başak Bak, "Borsa Opsiyon Sözleşmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* (Ankara, 2009) Cilt 64, Sayı 4, 70-72.

¹¹⁰ Kırca, *Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri*, 237.

¹¹¹ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1073-1078.

birlikte fiziksel teslim yöntemiyle sonlandırmadır. Dördüncüsü ise, opsiyon hakkının kullanılması ile birlikte nakdi mutabakat yöntemiyle sonlandırmadır.¹¹²

Diğer taraftan opsiyon işlemini iki aşamalı yapının bütünü olarak görenlere göre opsiyon işlemi devreye giren bu yeni sözleşmenin içinde varlık gösterdiği için opsiyon işleminin sonlandırılması buradaki yeni sözleşmenin sonlandırılmasına bağlıdır. Devreye giren bu yeni sözleşme genellikle peşin nitelikli olup sözleşme ya fiziksel teslim ya da nakdi mutabakat yöntemiyle sonlandırılmaktadır. Ancak bu görüşte olanlara göre opsiyon işleminin konusunun forward veya futures sözleşme olması durumunda vadeli olan bu sözleşmeler devreye girmekte ve opsiyon sözleşmesinin sonlandırılması bu sözleşmelerin sonlandırılmasına bağlı olmaktadır. Araştırmanın konusu opsiyon sözleşmeleri ile sınırlı olduğu için forward ve futures sözleşmenin sonlandırılma şekli çalışmanın dışındadır.

3.7.2. Opsiyon Sözleşmelerinin Sonlandırılmasında Kullanılan Yöntemlerin Tahlili

Bu başlıkta opsiyon işleminin sonlandırılmasında kullanılan yöntemlerin İslam hukukundaki yeri öncelikle işlemin kendisi açısından genel olarak daha sonra da gerçekleştirilme amacı açısından ele alınacaktır. Bu bağlamda ilk olarak opsiyon sözleşmesinde kullanılan yöntemlerin İslam hukuku açısından genel değerlendirmesi yapılacak olup ardından opsiyon sözleşmesi gerçekleştirilme amacı açısından incelenecektir.

3.7.2.1. Genel Olarak

Opsiyon sözleşmesinin sonlandırma açısından İslam hukuku çerçevesinde değerlendirmesi yapılırken bu değerlendirmenin iki açıdan yapılması gereklidir. Birincisi opsiyon sözleşmesini iki aşamalı yapının birinci aşaması görenlere göre değerlendirme, ikincisi ise opsiyon sözleşmesini iki aşamalı yapının bütünü olarak görenlere göre değerlendirmedir.

Opsiyon sözleşmesini iki aşamalı yapının birinci aşaması görenlere göre bu işlemin sonlandırılması zikri geçen üç şekilde olabilmektedir. Opsiyon sözleşmesini sonlandırma yöntemlerinden mezkûr birinci ve üçüncü yöntemin sonlandırma şekli bakımından bir sakınca bulundurmadığı görülmektedir. Ancak bu olumlu bakış açısı, başta gerçekleştirilen opsiyon sözleşmesinin hukuki durumuna bağlı olarak bir anlam ifade edebilir. Baştaki opsiyon sözleşmesine olumsuz yaklaşan çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğuna göre birinci ve üçüncü sonlandırma şekillerinin de geçersiz sayılması gerekir. Zira opsiyon sözleşmesi baştan batıl olması sebebiyle sözleşme kurulmamakta ve buna bağlı olarak ilgili sözleşmenin sonlandırılması durumuna da itibar edilmemektedir. Baştaki opsiyon işlemine olumlu yaklaşan bazı İslam hukukçularına göre ise birinci ve üçüncü sonlandırma şeklinin İslam hukuku açısından bir sakınca bulundurmadığı

¹¹² Bak, "Borsa Opsiyon Sözleşmesi", 70; Şenol, *Hukuki Açidan Bankaların Tezgahestü Piyasada Taraf Olduğu Türev İşlemler*, 135.

söylenbilir. Zira bu hukukçulara göre birinci durumda kişi sahibi olduğu bir hakkı kullanmamayı tercih etmek suretiyle ikinci durumda ise sahibi olduğu hakkı kullanmayı tercih etmek suretiyle opsiyon sözleşmesini sonlandırmaktadır. Mezkûr yöntemlerin ikincisi olan ters işlemde ise opsiyon alıcısı, mevcut opsiyon sözleşmesi ile aynı özelliklere sahip fakat tersi yönde ikinci bir opsiyon sözleşmesi gerçekleştirmekte ve her iki sözleşme neticesi takas işleminin devreye girmesiyle karşılıklı olarak mahsuplaşmaktadır. Dolayısıyla ters işlemde yeni bir opsiyon sözleşmesi gerçekleştirildiğinden birinci opsiyon sözleşmesinin İslam hukukundaki yeri ile ilgili görüşler bu sözleşme için de geçerlidir.

Opsiyon sözleşmesini iki aşamalı yapının bütünü olarak görenlere göre bu sözleşmenin sonlandırılması zikri geçen dört şekilde olabilmektedir. Birinci ve üçüncü yöntemin sonlandırma şekli bakımından bir sakınca bulundurmadığı söylenebilirse de bu söylem başta gerçekleştirilen opsiyon işlemine olumlu yaklaşan İslam hukukçularına göre anlam kazanır. Bu hukukçulara göre birinci durumda kişi sahibi olduğu bir hakkı kullanmamayı tercih etmek suretiyle ikinci durumda ise sahibi olduğu hakkı kullanmayı tercih edip akit konusu olan malı fiziki olarak tahsil ederek opsiyon sözleşmesini sonlandırmaktadır. Opsiyon sözleşmesini sonlandırma yöntemlerinden ikinci ve dördüncü yöntem ters işlem ve nakdi mutabakat yöntemleridir. Yukarıda geçtiği üzere ters işlemin yeni bir opsiyon sözleşmesi olması sebebiyle birinci opsiyon sözleşmesinin İslam hukukundaki yeri ile ilgili görüşler bu sözleşme için de geçerlidir. Nakdi mutabakatta ise opsiyon hakkının kullanımından sonra vade sonunda borsanın ilan ettiği uzlaşma fiyatı ile opsiyon sözleşmesi ile belirlenen sözleşmenin alım veya satım değeri arasındaki farkın eksi veya artı çıkmasına göre alıcı tarafından satıcı tarafa veya satıcı tarafından alıcı tarafa ödeme yapılmaktadır. Bu işlemde de yeni ve bağımsız bir sözleşme yapılmakta olup ister şahıslar isterse de takas merkezi olsun daima satıcı olan taraf, ilk sözleşmeyle aynı özelliklere sahip olup sözleşme bedelinin borsa tarafından tayin edilen “uzlaşma fiyatı” olarak belirlendiği yeni ve peşin bir sözleşmeyi alıcı taraf olarak gerçekleştirmektedir. Bu durumda iki taraf da bir taraftan birbirinin alacaklısı diğer taraftan birbirinin borçlusu olmakta ve takas işlemi devreye girmektedir. İlk sözleşmedeki fiyat ile uzlaşma fiyatının eşit olması durumunda taraflar arasında nakit akışı gerçekleşmez, borç ve alacaklar sıfırlanır. Ancak ilk sözleşmedeki fiyat ile uzlaşma fiyatının farklı olması durumunda aradaki fark, satıcı veya alıcı tarafından diğer tarafa ödenmektedir.¹¹³

3.7.2.2. Kullanım Amacı Açısından

Opsiyon sözleşmelerinin kullanım amaçları; riskten korunma (hedging), spekülasyon ve arbitraj¹¹⁴ olarak ifade edilmektedir.¹¹⁵ Opsiyon sözleşmesinin riskten korunma (hedging)

¹¹³ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/976, 1080-1081.

¹¹⁴ Arbitraj, bir varlığın, ucuz olan piyasadan alınıp, aynı anda, pahalı olan piyasada satılmasıyla, riske girmeden, fiyat farklarından kar elde etme anlamına gelmektedir. Bkz. Y. Gökhan Penezoğlu, *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri* (İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları, 2004), 35-36.

amacıyla gerçekleştirilmesi durumunda bu sözleşmenin bir sonucu olarak fiziksel teslimin gerçekleşme ihtimali vardır. Ancak riskten korunmanın amaçlandığı her sözleşmenin fiziksel teslim ile sonlandırılması zorunlu olmayıp opsiyon hakkının kullanılmasında, ters işlem yapılması veya nakdi mutabakat ile sonlandırma gibi diğer bazı seçeneklerin de tercih edilmesi mümkündür. Tarafların arbitraj veya spekülasyonu amaç edinmesi durumunda opsiyon sözleşmelerinde fiziksel teslim söz konusu olmayıp genellikle ters işlem veya nakdi mutabakat ile sonlandırma yapılmaktadır. Opsiyon sözleşmelerinin gerçekleştirildiği piyasalara bakıldığında mezkûr üç amaçtan riskten korunma ve arbitrajın sınırlı olarak gerçekleştiği bunun yanında bu sözleşmelerin büyük çoğunluğu fiyat değişimlerinden kazanç sağlamaya dönük olarak spekülasyon amacıyla gerçekleştirilmektedir.¹¹⁶ Opsiyon sözleşmelerinde fiziksel teslimin oldukça sınırlı gerçekleşmesine¹¹⁷ karşılık bu sözleşmelerin sonlandırılmasında çoğunlukla ters işlem ve nakdi mutabakatın tercih edilmesi¹¹⁸ mezkûr spekülasyon amacının bu sözleşmelerde çoğunlukla var olduğu tezini güçlendirmektedir. Bu bağlamda nakdi mutabakat ve ters işlemin söz konusu amaçlardan spekülasyon ile yakın bir ilişkisi vardır. Zira en kaba ifadesiyle spekülasyon, herhangi bir varlığı düşük fiyattan alıp yüksek fiyata satarak, fiyat farklarından kazanç sağlama anlamına gelmektedir.¹¹⁹ Türev piyasa, organize borsalarda standart sözleşmeler üzerine gerçekleşmesi ve kaldıraç sistemi sebebiyle bir varlığın kolayca satın alınıp aynı kolaylıkta geri satılması imkanını verdiği için spekülasyona son derece elverişli hale gelmektedir.¹²⁰ İslam hukukçuları arasında görüş ayrılığı bulunması ile birlikte son tahlilde opsiyon sözleşmesine olumlu yaklaşan bazı İslam hukukçularına göre baştaki opsiyon sözleşmesi ile nakdi mutabakat ve ters işlemle birlikte devreye giren ikinci sözleşmenin bir araya gelmesi neticesi mürekkebe bir sözleşmenin varlığından bahsedilebilir.

Çağdaş İslam hukukçuları ile araştırmacıların çoğunluğu, opsiyon sözleşmelerinin spekülasyon amacıyla gerçekleştirilmesi durumuna bağlı olarak kumar amacını bulunduruyor olması sebebiyle geçersiz olduğu,¹²¹ buna karşılık az sayıda araştırmacı ise spekülasyonun İslam hukuku açısından meşru olduğu ve buna bağlı olarak opsiyon

¹¹⁵ Donalt T. Mesler, *Stock Index Options* (USA, Probus Publishing Company, 1995), 59; Greg Beiser, "Understanding the Difference Between Hedging and Speculating", *Derivatives Risk and Resbonsibility*, ed. Robert A. Klein - Jess Lederman (USA, Irwin Publishing, 1996), 31-32; Marc Levinson, *Finansal Piyasalar Kılavuzu* çev. Cengiz Yavilioğlu - İlhan Ege - Gülüzar Kurt (Ankara, Liberte Yayınları, Şubat-2007), 300-301; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1057.

¹¹⁶ Şenol, *Hukuki Açıda Bankaların Tezgahestü Piyasada Taraf Olduğu Türev İşlemler*, 18-19.

¹¹⁷ Sellâmî, "el-İhtiyârât", 1/227; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1057; Kırca, *Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri*, 192.

¹¹⁸ Sellâmî, "el-İhtiyârât", 1/227; Kırca, *Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri*, 192.

¹¹⁹ Ethem Sancak, *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü* (Ankara, Gazi Kitabevi, 2012), 341.

¹²⁰ Chambers, *Türev Piyasalar*, 182-187.

¹²¹ Karadâğî, "el-Esvâku'l-mâliyye", 1/180; Darîr, "el-İhtiyârât", 1/270; Sellâmî, "el-İhtiyârât", 1/235, 237; Ebû Gudde, "el-İhtiyârât", 1/336; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1055; Kassâr, "el-İhtiyârât", 272; Durmuş, "Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri", 981, 988; Durmuş, "İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, 97.

sözleşmelerine olumlu bakılabileceği¹²² görüşünü ileri sürmektedir. Diğer bazı İslam hukukçuları ise, opsiyon sözleşmelerindeki riskten korunma amacının meşru olduğunu iddia edip riskten korunma amacıyla sınırlı olarak opsiyon sözleşmelerine olumlu yaklaşılabileceği görüşünü paylaşmaktadır.¹²³

Çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğunun benimsediği olumsuz yaklaşımın arka planında seddi zera'i delili vardır. Zira spekülasyon faaliyeti kumar ile benzer nitelik arz etmektedir. İslam hukukunda tasarrufların yasaklanma gerekçelerinden biri olan gararın da arka planında gerçekleştirilen işlemin ticari bir faaliyet olmaktan çıkıp kumara benzer bir hal alması ve böylece kumara götürme düşüncesi vardır ki bunun da kaynağı seddi zera'i delilidir.¹²⁴ Bu sebeple bir işlemde kumar manası olması seddi zera'i delili esas alınarak yasaklanması için bir sebep teşkil edebilir.¹²⁵

Spekülasyonun üzerine kurulu olduğu faaliyetin satım sözleşmesi olması, kumar niteliğinin bulunmadığı anlamı taşımaz. Zira ilgili işlemde tarafların amacı, gerçek anlamda bir satım sözleşmesi olmayıp söz konusu sözleşmelere bağlı olarak fiyat farklılıklarından kazanç elde etmektir. Bu kazanç, kumarda olduğu gibi bir tarafın kazancı karşısında diğer tarafın mutlak kaybını gerektiren talih ve riske dayanmaktadır. Bu anlamıyla spekülasyonun sözleşmede şart koşulması veya bu konuda uygulanan bir örfün olması durumunda bunun kumar olacağı açıktır. Bu husus, sözleşmede şart koşulmayıp bu konuda uygulanan bir örfün de bulunmaması durumunda burada kumar manası olduğu ve seddi zera'i delili esas alınarak bunun önüne geçilmesi gerektiği söylenebilir.¹²⁶ Opsiyon sözleşmesinde fiziksel teslimin sınırlı olarak gerçekleşip ters işlem ve nakdi mutabakatın çoğunlukla tercih edilmesine bağlı olarak spekülasyon amacının baskın bir şekilde var

¹²² Kemâl Hattâb, "Nahve sûk mâliyye islâmiyye", 17-18.

¹²³ İslam Hukukçularından Sââtî'nin opsiyon sözleşmesinin cevazını riskten korunma amacıyla sınırlandırdığı ve söz konusu cevaz hükmü için klasik İslam hukuku literatüründen referans bulma çabası içine girdiği görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu cevaz hükmünün gerekçesi olarak da riskten korunma amacıyla gerçekleştirilen sözleşmede muhayyerlik hakkına mukabil bedel almanın sözleşmenin gereği (mükteza) açısından caiz olması gerektiği zikredilmekte ve bu hüküm "el-Fetâvâ el-Hindiyye" adlı kaynakta geçen bir meseleye dayandırılmaktadır. Bkz. Sââtî, "Nahve müştakkât mâliyye islâmiyye", 83; Heyet, *el-Fetâvâ el-Hindiyye*, 3/48. İlgili gerekçe ve ayrıntılı değerlendirme için opsiyon sözleşmesinin şart muhayyerliği açısından değerlendirildiği başlığına müracaat edilebilir.

¹²⁴ Mahmut Samar, *İslamî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi* (İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2019), 157-158; Kemal Temiz, *İslam'da Kumar Yasağı* (Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2010), 39.

¹²⁵ Bir satım akdi yasak olmadığı halde yasak olan bir şeye ulaşma amaçlanarak gerçekleştiriliyorsa, bu amaç yaygınsa ve örf oluşmuşsa bu satım akdini gerçekleştirmek haram olur. Bu husus, özellikle Mâlikî mezhebinde sabit olup İmam Mâlik'in de benzer yönde bizzat ifadeleri mevcuttur. Bkz. İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât*, 1/361. Fıkıhta diğer mezheplerin de kumar manası taşıması gerekçesini öne sürüp yasak kabul ettiği birçok mesele vardır. Örnek olarak bkz. Osmân b. Alî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik* (Kahire, el-Matbaatü'l-kübrâ, 1314/1897), 4/158; Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr* thk. Alî Muhammed Muavvad- Âdil Ahmed Abdülmevcüd, (Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1999), 15/182.

¹²⁶ Usâme b. Hamûd b. Muhammed el-Lâhim, *Bey'u'd-deyn ve tatbikâtuhu'l-muâsıra fi'l-fikhi'l-islâmî* (Riyad, Dâru'l-meymân li'n-neşri ve't-tevzi', 2012), 2/649-650; Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/815-816.

olduğu görülmektedir. Bu da hükme tesir edebilecek oranda bir örf gerçeğinin var olduğuna işaret etmektedir.

Opsiyon sözleşmelerinin yasaklanması gerektiğini savunan çağdaş İslam hukukçularından Kassâr, opsiyon işlemi ve kumar arasındaki ilişkiyle ilgili şu ifadelere yer vermektedir:

“Opsiyon işleminde opsiyon primi alan tarafın bu işlemi yapma amacı, piyasadaki fiyatların karşı tarafın yararına olmayacak şekilde değişmesi üzerine kumar ve bahis oynamaktır. Opsiyon primi ödeyip opsiyon hakkı alan tarafın da bu bedeli ödeme amacı, pozisyonuna göre fiyatların yükselmesi veya düşmesi üzerine kumar ve bahis faaliyeti gerçekleştirmekten ibarettir. Opsiyon primi ödeyen taraf, bu işlemi satıcı veya alıcı olarak gerçekleştirmemektedir. Opsiyon primi ödeyen taraf, fiyatların beklentisi ve yararı doğrultusunda gitmemesi durumunda opsiyon primini zarar ve kayıp olarak kabullenmektedir... Dolayısıyla opsiyon alıcısı tarafından ödenen opsiyon primi bedelsiz ve haksız bir kazançtır. Zira bu primin ödenme amacı, piyasadaki fiyatların yükselmesi veya düşmesi üzerine gerçekleşen kumar ve bahis faaliyetidir. Burada söz konusu olan icap ve kabul fiyatların değişmesi üzerine yapılan bahisten başka bir şey değildir.”¹²⁷

Opsiyon sözleşmelerine riskten korunma amacı çerçevesinde olumlu yaklaşılabilceğini savunan yaklaşıma ihtiyat ile yaklaşılması gerekir. Zira riskten korunma amacı yalnızca opsiyon alıcısı için söz konusu olmaktadır. Opsiyon satıcısının, kendisine veya opsiyon alıcısına yönelik riskten korunma sağlama gibi bir amacı yoktur. Taraflar, fiyatların karşı tarafın yararına olmayacak şekilde değişimini umarak sözleşmeye dahil olmaktadır. İslam hukukundaki adalet prensibi¹²⁸ ile başkalarına zarar vermeme prensibi¹²⁹ akdin her iki tarafının da korunmasını gerektirir. Bir tarafın mutlak kaybı diğer tarafın mutlak yararı üzerine kurulu olan bir akit, garar bulundurması ve insanların mallarını batıl yolla yeme anlamı taşımamasından ötürü İslam hukuku açısından meşru değildir. Diğer yandan opsiyon sözleşmeleri ile kendisine karşı korunma sağlamanın amaçlandığı kayıp ve zarar durumları ihtimallidir. Gelecekte fiyatların yükselmesi veya düşmesi mümkündür. Dolayısıyla opsiyon sözleşmelerinde var olduğu ileri sürülen fayda ve maslahat güçlü olmayan bir ihtimal üzerine kuruludur. Böyle bir fayda ve maslahat üzerine hüküm bina edilmesi mümkün değildir. Buna bağlı olarak opsiyon sözleşmelerinin bu fayda ve maslahat çerçevesinde meşru kabul edilmesi uzak bir yaklaşımdır.¹³⁰

Sonuç

Çağdaş İslam hukukçularının bazıları opsiyon sözleşmelerinin hükmü ile ilgili olumlu görüş bildirirken çoğunluk bu sözleşmelere olumsuz yaklaşmaktadır. Olumlu görüş bildiren hukukçuların opsiyon sözleşmelerini fıkıhtaki şart muhayyerliğini esas alarak

¹²⁷ Kassâr, “el-İhtiyârât”, 272. Darîr’in de benzer değerlendirmesi için ayrıca bkz. Darîr, “el-İhtiyârât”, 1/270.

¹²⁸ Bakara 2/282; Hud 11/85; Mutaffifin 83/1-6.

¹²⁹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2010), 1/31.

¹³⁰ Âli Süleymân, *Ahkâmü't-teâmül*, 2/1070-1071.

temellendirme çabasında oldukları, bunun yanında kaparo işlemi ve mücerred hakların satımı konuları ile temellendirmelerin de var olduğu görülmektedir. Olumsuz görüş bildiren hukukçular ise, bu hükmü farklı birçok gerekçeyle temellendirmeye çalışmaktadır. Bu gerekçeler genel olarak; opsiyon hakkının akit konusu olmaya uygun olmaması sebebiyle akdin batıl olduğu, opsiyon hakkı karşılığında alınan bedelin meşru olmaması sebebiyle haksız kazanç ve insanların mallarını batıl yolla yeme durumunun ortaya çıkması, opsiyon sözleşmesinin fahiş garar ve kumar gibi İslam hukukunda sakıncalı olan durumları içermesi, muhayyerlik hakkına karşılık bedel almanın caiz olmamasına bağlı olarak opsiyon hakkına karşılık bedel almanın da caiz olmaması şeklinde ifade edilebilir.

Opsiyon sözleşmesinin hukuki mahiyeti tartışmalıdır. Bu sözleşmelerin akit konusunun “hak” veya “yükümlülük (iltizâm)” olduğu satım sözleşmesi olarak değerlendirilmesi işlemin mahiyeti ve uygulama ile örtüşmektedir. Opsiyon işlemi akit konusunun “hak” veya “yükümlülük (iltizâm)” olduğu satım sözleşmesi kabul eden hukukçuların bir kısmı bu işleme olumlu yaklaşırken, çoğunluk bu işlem için olumsuz görüş bildirmektedir. Konunun esası “hak” ve “yükümlülük (iltizâm)” satımının veya düşürülmesi karşılığında bedel alınmasının geçerli olup olmadığı konusu üzerine kuruludur. Çoğunluk İslam hukukçusu opsiyon işlemindeki opsiyon hakkını, satılması veya düşürülmesi karşılığında bedel alınması caiz olan hak türlerine dahil etmemektedir. Kanaatimizce bu yaklaşım işlemin mahiyetine daha uygun olması sebebiyle tercihe şayandır. Bazı İslam hukukçuları ise opsiyon hakkının mal kapsamına dahil edilmesinin mümkün olduğunu buna bağlı olarak akit konusu olmasının da İslam hukuku açısından bir sakınca bulundurmadığını ifade edip opsiyon sözleşmelerinin geçerli olacağı görüşüne gitmektedir.

Opsiyon işlemi sonlandırma yöntemlerinden ters işlem birinci opsiyon sözleşmesinden ayrı ve bağımsız yeni bir opsiyon sözleşmesidir. Bu sözleşmede mevcut opsiyon sözleşmesi ile aynı özelliklere sahip fakat tersi yönde bağımsız ikinci bir sözleşme yapılmakta ve her iki sözleşme neticesi takas işleminin devreye girmesiyle karşılıklı olarak mahsuplaşmaktadır. Bu sebeple birinci opsiyon sözleşmesinin İslam hukukundaki yeri ile ilgili görüşler bu sözleşme için de geçerlidir. Opsiyon işlemi sonlandırma yöntemlerinden nakdi mutabakat da birinci opsiyon sözleşmesinden ayrı ve bağımsız yeni bir sözleşmedir. Bu sözleşmede daima satıcı olan taraf, ilk sözleşmeyle aynı özelliklere sahip olup sözleşme bedelinin borsa tarafından tayin edilen “uzlaşma fiyatı” olarak belirlendiği yeni ve peşin bir sözleşmeyi bu sözleşmede alıcı taraf olarak gerçekleştirmektedir. Bu durumda iki taraf da bir taraftan birbirinin alacaklısı diğer taraftan birbirinin borçlusunu olmakta ve takas işlemi devreye girmektedir.

Opsiyon sözleşmeleri, riskten korunma, arbitraj ve spekülasyon amacıyla gerçekleştirilebilmektedir. Opsiyon sözleşmelerinin riskten korunma ve arbitraj amacıyla gerçekleştirilmesi sınırlı olup bu sözleşmelerin büyük çoğunluğunda spekülasyon amaçlanmaktadır. Çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğu, opsiyon sözleşmelerinin spekülasyon amacıyla gerçekleştirilmesi durumuna bağlı olarak ya bizzat kumar olması

veya kumar manası taşıması sebebiyle geçersiz olduğu, buna karşılık bazı İslam hukukçuları ise spekülasyonun İslam hukuku açısından meşru olduğu ve buna bağlı olarak opsiyon sözleşmelerine olumlu yaklaşılabilceği görüşünü ileri sürmektedir. Kanaatimizce bizzat kumar olarak değerlendirilmesi tartışmalı olsa da spekülasyonda kumar şüphesi bulunduğu kesindir. Bu sebeple seddi zera'i delili esas alınarak yasaklanması ihtiyat açısından elzemdir.

Author contributions: İbrahim ÖZPOLAT

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared by the authors.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- AAOIFI. *Faizsiz Finans Standartları*. Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu. İstanbul: TKBB Yayınları, 2018.
- Abdülkâdir, Ali. "Ta'kîb alâ re'yi't-teşrî'i'l-islâmî fi mesâilî'l-bûrsa". *el-Mevsûatü'l-ilmîyye ve'l-ameîyye li'l-bünûk el-islâmîyye*, Matbûâtü'l-ittihâdî'l-devlî li'l-bünûki'l-islâmîyye, Cilt 5, Kahire, (1982).
- Afşar, Muharrem. *Finansal Sistem ve İşleyişi*. Eskişehir: Gülen Ofset, 2006.
- Ahmed Muhyiddîn Hasan. *Amelü şerikâti'l-istismârî'l-islâmîyye*. Mekke: Ümmü'l-kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1983-1984.
- Akkuş, Hilmi Tunahan - Sakarya, Şakir. "Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi". *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2, Ankara, (2018).
- Akram Khan. "Commodity Exchange and Stock Exchange in Islamic Economy". *American Journal of Islamic Social Sciences*, Cilt 5, Sayı 1, (1988).
- Alî es-Sâlûs. *el-İktisâdu'l-islâmî*. Doha-Beyrut: Dâru's-sekâfe-Müessesetü'r-reyyân, 1998.
- Ali Haydar. *Düerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010.
- Âli Süleymân. *Ahkâmü't-teâmül fi'l-esvâki'l-mâliyye*. Riyad: Dâru künûzü İsbilyâ li'n-neşri ve't-tevzî', 2005.
- Aydın, Aytaç. *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları*. Konya: Burç Yayınevi, 2015.
- Bak, Başak. "Borsa Opsiyon Sözleşmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* Cilt 64, Sayı 4, Ankara, (2009).
- Bashir, Muhammad al-. *İslami Finasta Risk Yönetimi*. çev. Ali Kürşat Sak ve Gencay Karakaya. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Bayındır, Servet. *İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınevi, 2008.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Huseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *et-Tehzîb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997.
- Beiser, Greg. "Understanding the Difference Between Hedging and Speculating". *Derivatives Risk and Resbonsibility* ed. Robert A. Klein - Jess Lederman, USA, Irwin Publishing, (1996).
- Bilicioğlu, İlnur Yaşar. *İslam Hukukunda Nitelikleri İtibariyle Satım Akdine Konu Olmayan Mallar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Buhûfî, Mansûr b. Yûnus el-. *Keşşâfu'l-kina' an metni'l-ikna'*. thk. Abû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009.
- Buhûfî, Mansûr b. Yûnus el-. *Şerhu münteha'l-irâdât: Dekâikü uli'n-nühâ lişerhi'l-Müntehâ*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2021.
- Cessâs, Ebûbekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. Sâid Bektâş. Beyrut-Medine: Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye-Dâru's-sirâc, 2010.
- Ceylan, Ali - Korkmaz, Turhan. *Sermaye Piyasası ve Menkur Değer Analizi*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2. Baskı, 2004.
- Chambers, Nurgül. *Türev Piyasalar*. İstanbul: Beta Yayınları, 2007.
- Colburn, James T.. *Trading in Options on Futures*. New York: New York Institute of Finance, 1990.
- Corbin, Arthur L.. "Option Contracts". *Yale Law Journal* New Haven, (1913-1914), 641-663.
- Cündî, Şehhât el-. *Muâmelâtu'l-bûrsa*. Kahire: Dârü'n-nahdati'l-arabiyye, 1988.
- Çoban, Ayşe. *Mecelle'nin Ta'dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Dalgın, Nihat. "İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11, Samsun, (Mart 1999).
- Darîr, Sıddîk ed-. "el-İhtiyârât". *Mecelletu mecmal'l-fikhî'l-islâmî* Sayı 7, Cidde, (1993/1412).
- Durmuş, Abdullah. "Döviz Opsiyon İşlemi ve Fikhî Değerlendirmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* Sayı 13, Konya, (2009).
- Durmuş, Abdullah. "Döviz Vadeli ve Emtia Vadeli İşlem Sözleşmeleri". *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi*, ed. Mehmet Bayyığit Konya, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, (2016).
- Durmuş, Abdullah. "İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri". *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri: Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* İstanbul, (2011).
- Durmuş, Abdullah. *Fikhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*. İstanbul: isam Yayınları, 2014.
- Düsûkî, Abû Abdullâh Muhammed b. Ahmed ed-. *Hâşiyetü'd-Düsûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*. thk. Ebu'l-fadl ed-Dimyâtî Ahmed b. Alî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2021.

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN EMTİA OPSİYON SÖZLEŞMELERİ

- Ebû Gudde, Abdüsettar. “el-İhtiyârât fi'l-esvâki'l-mâliyye”. *Mecelletu mecmail'l-fikhi'l-islâmî* Sayı 7, Cidde, (1993/1412).
- Ebû Süleymân. “el-İhtiyârât”. *Mecelletü mecma'i'l-fikhi'l-islâmî* Sayı 7, Cidde, (1993/1412).
- Ebû Süleymân. “Münâkaşa”. *Mecelletu mecmail'l-fikhi'l-islâmî* Sayı 7, Cidde, (1993/1412).
- Erdoğan, Niyazi. *Uluslararası İşletmelerde Mali Risk ve Yönetimi & Çağdaş Finansman Teknikleri*. Ankara: Mü-Ka Matbaacılık, 1993.
- Ferrâ', Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef Ebû Ya'lâ el-. *et-Ta'likâtü'l-kebîra fî mesâilî'l-hilâf alâ mezhebi Ahmed*. b.y.: Dâru'n-nevâdir, 2010.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-. *el-Vasît fî'l-mezheb*. thk. Alî Muhyiddîn el-Karadâğî. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 2015.
- Hacac, Hasan. *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Hammâd, Nezih. “Medâ cevâzi ahzi'l-ecri ale'l-kefâle”, *Mecelletü Câmiati'l-Melik Abdilazîz el-İktisâdî'l-islâmî*. Cidde: Câmiati'l-Melik Abdilazîz, 1997.
- Hammâd, Nezih. *Kadâyâ fikhiyye muâsıra fî'l-mâli ve'l-iktisâd*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2001.
- Haraşî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-. *Şerhu'l-Haraşî alâ Muhtasari Halîl*. Bulak-Beyrut: el-Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye-Dâru'l-fikr, 1900.
- Haskefî, Muhammed b. Alî el-. *ed-Dürrü'l-muhtâr Şerhu Tenvîri'l-ebşâr*. thk. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002.
- Hattâb, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî el-Mağribî el-. *Tahrîru'l-keîlâm fî mesâilî'l-iltizâm*. thk. Abdüsselâm Muhammed eş-Şerîf, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1984.
- Hey'etü beyti't-temvîli'l-kuveytî. *el-Fetâvâ's-şer'iyye fî'l-mesâilî'l-iktisâdiyye*. Kuveyt: y.y., 1985.
- Hey'etü mecmûati delleti'l-berake. *Fetâvâ nedevâti'l-berake (1403-1422/1981-2001)*. ed. Abdüsettar Ebû Gudde ve İzzüddîn Hüce. Menşûrâtü mecmûati delleti'l-berake, 5. Baskı, ts..
- Heyet. *el-Fetâvâ el-Hindîyye*. thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000.
- Hull, John C.. *Options, Futures and Other Derivatives*. New Jersey: Prentice Hall, 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Abdülmecîd Ta'me Halebî. Beyrut: Dârü'l- ma'rife, 2011.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et'türkî ve Abdülfettâh Muhammed el-Halev. Beyrut: Dâru âlemi'l-kütüb, 2007.
- İbn Kudâme, Ebü'l-ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-kebîr ale'l-Muknî'*. Mısır: Matbaatü'l-menâr, 1928.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *el-Mukaddimâtü'l-mümehdîdât*. thk. Zekerîyya Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002.
- İbnü'l-Arabî, Ebûbekr Muhammed b. Abdullah. *el-Mesâlik fî şerhi Muvattai Mâlik*. b.y.: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2007.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerhu fethi'l-kadîr ale'l-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.
- Kâdîzâde, Şemseddîn Ahmed. *Netâicü'l-efkâr: Tekmiletü Fethi'l-kadîr*. thk. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.
- Kâdî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî. *el-İşrâf alâ mesâilî'l-hilaf*. Tunus: Matbaatü'l-irâde, ts..
- Kallek, Cengiz. “Kaparó”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/339-340. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kamali, Mohammad Hashim. *İslam Ticaret Hukuku: Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*. çev. Nazan Lila. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Karadâğî, Muhyiddîn Alî el-. “el-Esvâku'l-mâliyye”. *Mecelletu mecmail'l-fikhi'l-islâmî* Sayı 7, Cidde, (1993/1412).
- Karadâğî, Muhyiddîn Alî el-. *Buhûs fî fikhi'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-muâsıra*. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-islâmî, 2006.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebubekir b. Mesut el-. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. thk. Alî Muhammed Muavvad ve Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2010.
- Kassâr, Abdülaziz Halîfe el-. “el-İhtiyârât fî esvâki'l-evrâki'l-mâliyye”. *Mecelletü's-şer'iati ve'd-dirâsâti'l-islâmiyyeti* Sayı 53 (2003).
- Kemâl Hattâb. “Nahve sûk mâliyye islâmiyye”. *el-Mü'temeri'l-âlemiyyu es-sâlis li'l-iktisâdî'l-islâmî*, Câmiatu Ümmü'l-kur'a, (Mekke 2005).

- Kırca, İsmail. *Hukuki Yönüyle Borsa Opsiyon İşlemleri*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2000.
- Koy, Ayben. *Türev Piyasalar*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Kurtubî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd el-. *Bidâyetü'l-Müctehid*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2004.
- Lâhim, Usâme b. Hamûd b. Muhammed el-. *Bey'u'd-deyn ve tatbikâtuhu'l-muâsra fi'l-fikhi'l-islâmî*. Riyad: Dâru'l-meymân li'n-neşri ve't-tevzi', 2012.
- Levinson, Marc. *Finansal Piyasalar Kılavuzu*. çev. Cengiz Yavilioğlu - İlhan Ege - Gülûzar Kurt. Ankara: Liberte Yayınları, Şubat-2007.
- Mahmûd Fehd Muheydât. *Ukûdu'l-hiyârât*. Amman: Emvâc li'n-neşri ve't-tevzi', 2012.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Muavvad- Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.
- Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî. *Karârât ve tavsiyât*. Karar no: 63 (1/7), (y.y., ts.).
- Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî. *Karârât ve tavsiyât*. Karar no: 43 (5/5), Mecelletü'l-Mecma', Sayı: 5, Cilt: 3.
- Mecmau'l-fikhi'l-islâmî ed-Duelî. *Karârât ve tavsiyât*. Karar no: 12 (2/12), Mecelletü'l-Mecma', Sayı: 2, Cilt: 2.
- Merdâvî, Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân el-. *el-İnsâf fi ma'refeti'r-râcihi mine'l-hilâf*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire: Hecer li't-tibâati ve'n-neşri, 1995.
- Mesler, Donald T.. *Stock Index Options*. USA: Probus Publishing Company, 1995.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd el-. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l- Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts..
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-. *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*. Dimaşk: el-Mektebetü'l-umeriyyetü, ts..
- Millî Eğitim Bakanlığı. *Türev Piyasa Araçları*. Ankara: 2011.
- Muhammed Alî el-Karî. "el-Eshümü el-ihiyârât el-müstakbeliyyât". *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* Sayı 7 Cidde, (1993/1412).
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-. *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*. Dimeşk: Dârü'l-fikr, ts..
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-. *Ravdatu't-tâlibîn*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2013,
- Osmânî, Takî el-. *Fikhu'l-buyu' ale'l-mezâhibi'l-erbaa*. Karaçi: Mektebetü meârifî'l-Kur'an, 2015.
- Osmânî, Takî el-. "Münâkaşa". *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* Sayı 7 Cidde, (1993/1412).
- Penezçoğlu, Y. Gökhan. *Hukuki Yönleriyle Vadeli İşlem Sözleşmeleri*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 2004.
- Râfî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-. *Fethu'l-azîz bişerhi'l-Veciz*. b.y.: Dâru'l-fikr, t.s..
- Reva, Zeynep Hacıoğlu. "Borsa Opsiyon Sözleşmesi". *Prof. Dr. Özer Seliçi'ye Armağan* Ankara, Seçkin Yayıncılık, (Ocak 2006).
- Sââtî, Abdürrahîm es-. "Nahve müştekkât mâliyye islâmîyye". *Mecelletü Câmîati'l-Melik Abdülazîz: el-İktisâdül-islâmî* 11 Cidde, (1999).
- Samar, Mahmut. *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Sancak, Ethem. *Türev Finansal Araçlar Sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2012.
- Sellâmî, Muhammed el-Muhtâr es-. "el-İhtiyârât". *Mecelletu mecmal'l-fikhi'l-islâmî* Sayı 7, Cidde, (1993/1412).
- Serahsî, Ebubekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, t.s..
- Süleymân, Yûsuf. "Re'yü't-teşri'l-islâmî fi mesâili'l-bürsa". *el-Mevsûatü'l-ilmîyye ve'l-ameliyye li'l-bünûk el-islâmîyye*, Matbûatü'l-ittihâdî'l-devlî li'l-bünûki'l-islâmîyye, Cilt 5, (Kahire 1982).
- Süveylîm, Sâmi b. İbrâhîm es-. *Usûlü't-temvîli'l-islâmî*. Cidde: Merkezü ebhâsi'l-İktisâdî'l-islâmî, Câmîati'l-Melik Abdülazîz, 2011.
- Şâfiye, Ketâf. *Devru'l-edavâti'l-mâliyyeti'l-islâmîyye*. Cezayir: Setif Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013-2014.
- Şeker, Kudbeddin vd. "Opsiyon Sözleşmeleri ve Opsiyon Sözleşmelerinden Doğan Kar/Zararın Hesaplanması". *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 1/2 (Kasım 2018).
- Şenol, Ömer Faruk. *Hukuki Açından Bankaların Tezgahüstü Piyasada Taraf Olduğu Türev İşlemler*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Şîrbînî, Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-. *Muğni'l-muhtâc*. thk. Abdurrezzâk Şehûd en-Necm. Dimeşk: Dâru'l-feyhâ, Dâru'l-menhel, 2009.
- Şîrvânî, Abdülhamîd eş- - İbn Kâsım, Ahmed Şihâbüddîn el-Abbâdî. *Havâşî eş-Şîrvânî ve İbni'l-Kâsım alâ Tuhfeti'l-minhâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 2014.

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN EMTİA OPSİYON SÖZLEŞMELERİ

- Temiz, Kemal. *İslam'da Kumar Yasağı*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Zerkâ, M. Ahmed ez-. *Nizâmu't-te'mîn*. Beyrut: y.y., 1984.
- Zerkeşi, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-. *el-Mensûr fi'l-kavâid*. Kuveyt: Vizaratü'l-evkaf bi'l-Kuveyt, 1982.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Medhal lidirâseti's-şerîati'l-islâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2003.
- Zeylaî, Osmân b. Alî ez-. *Tebyinü'l-hakâik*. Kahire: el-Matbaatü'l-kübrâ, 1314/1897.
- Zuhaylî, Vehbe ez-. "Ukûdu'l-ihdiyârât". *Mecelletu mecmail'fikhil-islâmî* Sayı 7, Cidde, (1993/1412).
- Zuhaylî, Vehbe ez-. *el-Fikhu'l-islâmî*. Dımaşk: Dârü'l-fikr, Genişletilmiş ve Düzeltilmiş Altıncı Baskı, 2008.
- Zürkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf ez-. *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002.